

WSPÓŁCZESNE JĘZYKI WOŁOSKIE*

TOMASZ KLIMKOWSKI

ABSTRACT. *Contemporary Vlach languages.*

The article discusses three issues regarding the present situation of the Vlach languages spoken by Balkan Vlachs. The first one is the linguistic status of Istro-Romanian, Megleno-Romanian and Aromanian (*dialect* or *language*) and, respectively, their relation to the Romanian language. On the basis of Kloss' theory (1967) of *Abstand* and *Ausbau* languages, we consider them to be separate Vlach (Balkan Romance) languages. Consequently, the second issue we deal with is the terminology related to these languages and their internal classification. Examining the terms that are currently used, we recommend the forms *Vlashki/Zheyanski*, (*Meglen*) *Vlach* and *Armanian* (as the native names of the languages) instead of the traditional names *Istro-Romanian*, *Megleno-Romanian* and *Aromanian*, and also a new term *Romanian* for a Vlach variety usually considered to be part of Armanian. As for the third issue, i. e. the spelling systems of the contemporary Vlach languages, we present both traditional and more progressive systems, especially with regard to Armanian and Romanian.

STRESZCZENIE. Artykuł omawia trzy kwestie dotyczące obecnej sytuacji języków wołoskich używanych przez Wołochów bałkańskich. Pierwsza z nich to językowy status istrorumuńskiego, meglenorumuńskiego i arumuńskiego (*dialekt* / *język*), a tym samym ich stosunek do języka rumuńskiego. W oparciu o teorię Klossa (1967) (języki typu *Abstand* i *Ausbau*) uważamy je za osobne języki wołoskie (bałkanoromańskie). W związku z tym kolejną kwestią, jaką poruszamy, jest terminologia związana z tymi językami oraz ich wewnętrzna klasyfikacja. W wyniku analizy używanych obecnie terminów zalecamy formy *właski* i *żejański*, *właski* (*megleński*) i *armuński* (jako rodzime określenia odnośnych języków) zamiast tradycyjnych nazw *istrorumuński*, *meglenorumuński* i *armuński*, jak również nowy termin *remeński* dla odmiany wołoskiej uważanej na ogół za część arumuńskiego. Jeśli chodzi o trzecią kwestię, tj. systemy zapisu współczesnych języków wołoskich, przedstawiamy zarówno tradycyjne, jak i bardziej postępowe systemy, zwłaszcza w odniesieniu do arumuńskiego i remeńskiego.

Keywords: Vlach languages, Balkan Romance languages, Romanian dialects, spelling standardisation, Vlashki and Zheyanski, Istrian Vlach, Istro-Romanian, Meglen Vlach, Megleno-Romanian, Armanian, Romanian, Aromanian

Słowa kluczowe: języki wołoskie, języki bałkanoromańskie, dialekty rumuńskie, standaryzacja pisowni, właski i żejański, istrorumuński, meglenorumuński, właski (megleński), meglenowołoski, meglenorumuński, arumuński, remeński, arumuński

Autor: Tomasz Klimkowski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska, tomasz.klimkowski@amu.edu.pl, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-0376-3110>

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXVIII/1, Poznań 2021, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 363–394
ISBN 978-83-66355-68-2, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

doi.org/10.14746/bp.2021.28.15

* Artykuł powstał w ramach projektu NPRH *Wołosi w europejskiej i polskiej przestrzeni kulturowej. Migracje – osadnictwo – dziedzictwo kulturowe* (Projekt nr 0604/NPRH3/H12/82/2014).

1. STATUS: DIALEKTY RUMUŃSKIE – JĘZYKI WOŁOSKIE

W tradycyjnym ujęciu romańskie etnolekty używane przez Wołochów bałkańskich stanowią różne odmiany języka rumuńskiego, który z kolei zaliczany jest do podgrupy języków bałkanoromańskich lub wschodnioromańskich. Zgodnie z takim ujęciem rumuński rozpada się na cztery dialekty: dakorumuński, arumuński (macedorumuński), meglenorumuński i istrorumuński (rum. *dacoromână*, *aromână/macedoromână*, *meglenoromână*, *istroromână*). Taka interpretacja, właściwa tradycyjnemu językoznawstwu romańskiemu w ogóle, por. prace Gustava Weiganda, w językoznawstwie rumuńskim urasta wręcz do rangi dogmatu, zob. Ovidiu Densusianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, Marius Sala¹. Znajduje to wyraz w barwnych porównaniach, jak np. to przytoczone w rumuńskim filmie dokumentalnym o Istrorumunach jako słowa prof. Petre Neiescu z Klużu:

Limba voastră e unul din cele patru dialecte ale limbii române. Limba română e un scaun cu patru picioare, adică cele patru dialecte. Al vostru e un picior al acestui scaun. Dacă am lua acest picior al scaunului, limba română se prăvăle.²

[Wasz język jest jednym z czterech dialektów języka rumuńskiego. Język rumuński to krzesło z czterema nogami, czyli czterema dialektami. Wasz dialekt to jedna z nóg tego krzesła. Jeśli wziąć tę nogę, język rumuński się przewróci.]

Reprezentację standardową wszystkich dialektów, tzn. rumuński język literacki (rum. *româna literară*), stanowi dialekt dakorumuński (czyli właściwy rumuński, język wernakularny i urzędowy Rumunii), jako największy z nich i najlepiej rozwinięty. W ten sposób dialekt dakorumuński utożsamiany jest w praktyce z językiem rumuńskim i jako jedyny awansuje do poziomu „języka”, podczas gdy arumuński, meglenorumuński i istrorumuński pozostają tylko „dialektami”.

Alternatywnie, zwłaszcza w ostatnich latach, w kontekście coraz częstszego uszczegółowienia klasyfikacji języków w ogóle, a romańskich w szczególności, poszczególnych dialektom rumuńskim przyznaje się status samodzielnych języków. Np. pierwsza gramatyka porównawcza języków romańskich Dieza wymienia tylko 6–7 języków (a właściwie „obszarów”) romańskich³, późniejsze klasyfikacje wyróżniają ich już 10–12⁴, zaś najnowsze klasyfikacje, *Orbis Latinus* i *Ethnologue*, rozsze-

¹ G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888; G. Weigand, *Vlacho-Meglen*, Leipzig 1892; G. Weigand, *Die Aromunen*, t. 1–2, Leipzig 1894–1895; G. Weigand, *Istrisches*, t. 1–2, Leipzig 1894–1895; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. 1 (*Les origines*), 2 (*Le seizième siècle*), București 1997; S. Pușcariu, *Limba română*, t. 1: *Privire generală*, București 1940; A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București 1986; M. Sala, *De la latină la română*, București 2006.

² *Vorbitori de istroromana din Croatia*, <https://www.youtube.com/watch?v=b7StuTq5OF0> [dostęp: 22.10.2019].

³ F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, t. 1–3, Bonn 1836–38.

⁴ W. Mańczak, *Języki romańskie*, [w:] *Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczuk, t. 2, Warszawa 1988, s. 571–644; P. Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, t. 1–2, Paris 1970–1971.

rzają tę listę aż do ponad 40 języków⁵. Pośród nich figurują cztery języki wschodnioromańskie (według *Ethnologue*) lub bałkanoromańskie (*Orbis Latinus*): arumuński, rumuński, istrorumuński, meglenorumuński. Jak widać, awans dialektów rumuńskich do rangi osobnych języków pociągnął za sobą pełną identyfikację dialektu dakorumuńskiego z językiem rumuńskim – jako jedyny „dialekt” utracił on we współczesnych klasyfikacjach określający go bliżej preponowany element (*dako-*); jako że jest on sztuczny i używany tylko w obiegu naukowym (językoznawczym), oznacza to jedynie przywrócenie odnośnemu glottonimowi jego pierwotnej, naturalnej postaci.

O „dialektach” rumuńskich w kategoriach języków pisali też językoznawcy rumuńscy, np. George Giuglea, Alexandru Graur czy Ion Coteanu⁶, był to jednak w Rumunii pogląd izolowany. Również oficjalne stanowisko nauki rumuńskiej, sformułowane przez Instytut Językoznawstwa przy Akademii Rumuńskiej, pozostaje niezmiennie⁷. Badania nad arumuńskim, meglenorumuńskim i istrorumuńskim, określanymi jako południowodunajskie dialekty rumuńskie (rum. *dialecte românești sud-dunărene*), wchodzą tam nadal w zakres dialektologii rumuńskiej. Mimo to, badacze z tego środowiska dostrzegają już alternatywne interpretacje, np. w pracy o istrorumuńskim Adina Dragomirescu i Alexandru Nicolae przyznają, że najczęściej przyjmuje się, iż istrorumuński jest niezależnym językiem romańskim, uważanym tradycyjnie za „historyczny dialekt” rumuńskiego⁸.

Sami zainteresowani, czyli użytkownicy arumuńskiego, meglenorumuńskiego i istrorumuńskiego podzielali długo tradycyjny punkt widzenia. Należeli do nich czy wołoscy intelektualiści wykształceni w rumuńskich szkołach prowadzonych na Bałkanach od II połowy XIX w. do I połowy XX w., jak Arumuni Pericle Papahagi, Theodor Capidan i Tache Papahagi czy Istrorumun Andrei Glavina, a także wołoscy imigranci w Rumunii i ich potomkowie, jak np. Matilda Caragiu Marioțeanu⁹.

⁵ *Orbis Latinus*, <https://web.archive.org/web/20180331173506/http://www.orbilat.com/Languages/index.html>; *Ethnologue*, <https://www.ethnologue.com/subgroups/romance> [dostęp: 22.10.2019].

⁶ I. Coteanu, *Cum dispere o limbă (istroromîna)*, București 1957 (z przedmową A. Graura); I. Coteanu, *Și totuși istroromîna este limbă!*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 1958, nr 9 (3), s. 391–393; por. również: *Enciclopedia limbilor romanice*, red. M. Sala, București 1989, s. 36, 158, 194; *Enciclopedia limbii române*, red. M. Sala, București 2001, s. 56–57, 294, 335.

⁷ *The Grammar of Romanian*, red. G. Pană Dindelegan, Oxford 2013; *Istoria limbii române*, red. M. Sala, L. Ionescu-Ruxăndoiu, t. 1, București 2018; por. program z cyklu *100 de adevăruri istorice* [100 prawd historycznych] z udziałem prezesa Akademii Rumuńskiej, Ioana-Aurela Popa, *Graurile Românești și Dialectele Românești (aromâna și meglenoromâna)*, <https://www.youtube.com/watch?v=KcSIZsRsr38> [dostęp: 19.12.2019].

⁸ A. Dragomirescu, A. Nicolae, *Syntactic archaisms preserved in a contemporary Romance variety: interpolation and scrambling in Old Romanian and Istro-Romanian*, [w:] *Romance syntax. Comparative and diachronic perspectives*, red. A. Dragomirescu, A. Nicolae, I. Nicula Paraschiv, G. Pană Dindelegan, Newcastle 2018, s. 85–115.

⁹ Th. Capidan, *Meglenoromâni*, t. 1: *Istoria și graiul lor*, București 1925; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân: studiu lingvistic*, București 1932; T. Papahagi, *Aromînii: grai, folklor, etnografie cu o introducere istorică*, București 1932; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, București 1974; M. Caragiu Marioțeanu, *Dialectul aromân*, <http://www.proiectavdhela.ro/> [dostęp: 19.12.2019].

Współcześnie jednak Wołosi postulują coraz częściej odrębność swoich etnolektów względem języka rumuńskiego, przejawiającą się w używaniu w odniesieniu do nich określenia „język”, a nie „dialekt”, choć pod tym względem nie ma między nimi zgody. Podzieleni są zwłaszcza Arumuni zamieszkali w Rumunii. Mimo że dość silny jest ostatnio wśród nich ruch „emancypacyjny”, również wśród językoznawców, por. np. prace rumuńskiej Arumunki, Mariany Bara¹⁰, na temat języka arumuńskiego, większość współczesnych rumuńskich językoznawców pochodzenia arumuńskiego, zwłaszcza ci związani z Akademią Rumuńską, jak Nicolae Saramandu czy Manuela Nevaci¹¹, reprezentuje opcję prorumuńską.

Nowe podejście może uchodzić za czysto konwencjonalne i równie ideologiczne co dotychczasowe; o ile tradycyjną interpretację można postrzegać jako „nacionalistyczną” i „centralistyczną”, to nowsza może być uważana za przejaw „mody” na regionalizm i ochronę mniejszości językowych, wyrażającej się poprzez zmianę nomenklatury na bardziej poprawną politycznie, tzn. zarzucenie potencjalnie lub faktycznie pejoratywnych terminów „dialekt” czy „gwara” na rzecz bardziej prestiżowego lub przynajmniej neutralnego określenia „język”. Takie podejście, zwłaszcza w Rumunii, może być również podejrzewane o ukryte cele polityczne, o próbę zbiccia politycznego kapitału w oparciu o grupę podzielającą to przekonanie (status mniejszości etnicznej i związane z tym prawa). Dlatego też kontrowersja językowa w łonie samej społeczności arumuńskiej, zwłaszcza w Rumunii, ma w dużej mierze wymiar ideologiczny i jest jedną z odsłon sporu o pojmowanie arumuńskości w ogóle i jej status formalny¹². Zewnętrznym tego wyrazem jest również rumuńska nomenklatura używana przez obie strony: *dialectul aromân* vs. *limba armânească* (czy wręcz *limba armânească*), co nawet w przypadku pominięcia problematycznego rzeczownika („dialekt” – „język”) pozwala na jednoznaczne opowiedzenie się za jedną z opcji (*aromână* – *armân(escă)*). Podobny problem występuje u Meglenorumunów (wyraźnie prorumuńskie stanowisko językowe reprezentuje np. Meglenorumun Petar Atanasov, specjalista od meglenorumuńskiego¹³) czy Istrorumunów (por. polemikę z polityką językową grupy skupionej wokół Zvezdany Vrzić zawartą w raporcie prorumuńskiego towarzystwa im. Andreia Glaviny¹⁴).

Obiektywna ocena problemu jest bardzo trudna. Z jednej strony trudno o jednoznaczne kryteria językoznawcze pozwalające na wyraźne rozgraniczenie blisko ze sobą spokrewnionych języków i właściwie wypada zgodzić się z opinią rozpowszech-

¹⁰ M. Bara, *Limba armânească. Vocabular și stil*, București 2007.

¹¹ N. Saramandu, *Dialectele românești*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 2000, nr 51 (12), s. 429–447; idem, *La romanité orientale*, București 2008; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București 2013.

¹² Zob. T. Klimkowski, *Rumuńscy Arumuni i ich język*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2012, t. 19, s. 7–17.

¹³ P. Atanasov, *The Current state of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an endangered idiom*, „Memoria Ethnologica” 2014, nr 52–53.

¹⁴ *Croația încearcă să facă să dispară dialectul istroromân*, <http://www.istro-romanian.net/articles/art100728.html> [dostęp: 22.10.2019].

nioną przez Maxa Weinreicha, że „język to dialekt z armią i flotą”¹⁵, a zatem przyznać, że w takich przypadkach problem jest raczej natury polityczno-ideologicznej oraz tożsamościowej niż językoznawczej. Z drugiej strony niemal intuicyjnie stosuje się w takich sytuacjach kryterium wzajemnej zrozumiałości, które jednak okazuje się bardzo względne. Możliwe jest ono do zastosowania w przypadku zerowej lub niezmiernie słabej wzajemnej zrozumiałości – w takim przypadku dwa lekty są niewątpliwie różnymi językami, nawet jeśli genetycznie są ze sobą powiązane (jak polski i niemiecki w obrębie języków indoeuropejskich czy nawet irlandzki i walijski pośród języków celtyckich). Jeśli zaś dwa lekty są do pewnego stopnia wzajemnie zrozumiałe, to mogą być uważane bądź za osobne języki, bądź za dwa dialekty jednego języka (tzn. jeden z nich za dialekt drugiego). Problemem jest zatem nakreślenie granic wzajemnej zrozumiałości. Niekiedy występuje ona jedynie na podstawowym poziomie komunikacyjnym i dość wcześnie staje się wyraźnie problematyczna. Koniec końców, deklarowana często wzajemna zrozumiałość może okazać się złudna. W oparciu o teorię Heinza Klossa¹⁶ można mówić w takich przypadkach o językach typu *Abstand* (czyli faktycznych, naturalnie rozgraniczonych).

Z kolei jeśli dialekty są wzajemnie zrozumiałe, a nawet prawie identyczne, to mogą być jednak potraktowane jako osobne języki z powodów mimo wszystko językowych (np. używanie odmiennych systemów pisma lub częściowo odmiennych leksyki, jak w przypadku hindi i urdu) albo całkowicie pozajęzykowych (np. różna przynależność państwowa, jak w przypadku malajskiego i indonezyjskiego). Większość takich języków stanowi raczej językowe *continuum*, zwłaszcza jeśli uwzględnić ich różne lokalne, dialektalne odmiany. Wyodrębnione z niego języki, używając terminologii Klossa, są językami typu *Ausbau* (sztucznie skonstruowanymi).

Wracając do arumuńskiego, meglenorumuńskiego i istrorumuńskiego oraz kwestii ich wzajemnej zrozumiałości czy też zrozumiałości dla użytkownika (dako)rumuńskiego, znamienna jest częsta w rumuńskich publikacjach (naukowych bądź popularyzatorskich) praktyka transponowania (czyli właściwie tłumaczenia) tekstów w jednym z „południowodunajskich dialektów rumuńskich” na „język literacki”, podczas gdy teksty w różnych narzeczach i gwarach „dakorumuńskich”, jeśli takowe znajdują się w danym zbiorze, transponowane już nie są¹⁷. Podobnie też rumuńskie materiały filmowe zawierające wypowiedzi w którymś z „dialektów” (oczywiście poza „dakorumuńskim”) zaopatrywane są w napisy nie z ich dokładną trans-

¹⁵ „A shprakh iz a dialekt mit an armye un flot“ (jidysz), M. Weinreich, *Der YIVO un di problemem fun undzer tsayt*, „YIVO Bleter” 1945, nr 25 (1), s. 3–18.

¹⁶ H. Kloss, ‘*Abstand Languages*’ and ‘*Ausbau Languages*’, „*Anthropological Linguistics*” 1967, nr 9 (7), s. 29–41.

¹⁷ Tak jest np. w dawnych zbiorach tekstów dialektalnych: I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiuł nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, București 1908; O. Densusianu, *Antologie dialectală*, București 1915. Dwujęzyczne (arumuńsko-rumuńskie) są również wydane w latach 70. tomy: *Antologie lirică aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1975; *Antologie de poezie populară aromână*, red. Ch. Iorgoveanu-Dumitru, București 1976; *Antologie de proză aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1977.

krypcją (jak w przypadku wypowiedzi po „dakorumuńsku”, podawanych niekiedy w postaci napisów), lecz z ich „transpozycją” na literacki rumuński¹⁸. Wynika to niewątpliwie z ograniczonej zrozumiałości tych tekstów dla odbiorcy rumuńskiego. Również porównanie obu wersji (tzn. oryginalnej wersji „dialektalnej” z jej „transpozycją”) pozwala stwierdzić szereg różnic na każdym poziomie języka (leksykalnym, fonetycznym i gramatycznym), nawet jeśli nie jest to wydanie popularyzatorskie – artystyczne, w którym transpozycja może być dość swobodna. Za ilustrację tych różnic może posłużyć porównanie fragmentu baśni we wszystkich czterech „dialektach”¹⁹ (dla większej precyzji zachowujemy oryginalną pisownię opartą na ortografii rumuńskiej):

dacoromânește

Era odată un împărat care nu avea niciun fiu și dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu. Într-o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu sau nu. Iară acel vrăjitor îi dete un măr și-i zise: să dai nevastii tale acest măr să-l mănânce și ea va naște un fiu așa cum îți cere inima.

istroromânește

O votę fost-a un krâl' kârle n'â vut nașcun fil' și țe fost t'âro râda vę un fil' se nu l'i se zatarę lumele. Din țasta rugât-a Domnu neca-l' dâie un fil'. O zi mes-a la un strigun, za vedę se-l va Domnu dâ un fil', ali se nu va. Și țela strigun l'-a dât un mer și l'-a zis: dę țesta mer lu țe mul'ere neca-l poidę si va rodi un fil' cum ręț tu vrę.

meglenoromânește

Ra ună oară un ampirat cari nu vę nițiu il'îu și multu ținea să aibă un il'îu, sa nu-l'î si stingă numea. Dî țea țel tucu si ruga la Domnu să-l'î da un il'îu. Ună zuă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l'î să-l'î da Domnu vrin il'îu, ili nu. Ară țel meghesnic âl'i dędi ună meră și-l'î zisi: să-ũ dai la mul'ïari-ta țęstă meră și să-ũ mănâncă, și ea să rudęscă un il'îu șa cum ați țeri buricu.

aromânește

Eara nă oară un amiră țe no-avea nițiu h'il'ũ și multu durea s-aibă un h'il'ũ tra s-nu-l' se-astinę noma. De-ațea năs ura la Dumnidzău să-l' da un h'il'ũ. Nă dzuă si duse la un magũ, ma-z-veadă dî se va-l' da Domnul hil'ũ, ică nu. Am ațel mag il' deade un mer și-l' dzăse: si-l dai a mul'are-tăi aestu mer și s-lu măcă, și ea va s-facă un h'il'ũ, așite cum il' doare inima.

Wszystko to pokazuje, że na poziomie współczesnego języka mówionego południowodunajskie dialekty rumuńskie są – zgodnie z terminologią Klossa – językami typu *Abstand*, wykształconymi w wyniku wielowiekowego odrębnego rozwoju historycznego. Romańszczyzna bałkańska, z której się wywodzą, w tradycyjnym językoznawstwie nazywana językiem prarumuńskim (rum. *străromână*, *protoromână*) lub wspólnym rumuńskim (rum. *româna comună*), rozpadła się zapewne w pierwszych wiekach II tysiąclecia²⁰. Jedyńm jej (potencjalnym) zabytkiem pisanym jest datowane na 587 r. zdanie *τόρνα, τόρνα, φράτρε* ‘Wracaj, wracaj, bracie’, zapisane w kro-

¹⁸ *Vorbitori de aromana din Grecia*, <https://www.youtube.com/watch?v=ewsxr1hgrPI>; *Vorbitori de aromana din Macedonia*, <https://www.youtube.com/watch?v=En9yQQUJ5C4>; *Vorbitori de istroromana din Croatia*, <https://www.youtube.com/watch?v=b7StuTq5OF0> [dostęp: 22.10.2019].

¹⁹ C. Beda, *Aromânii*, București 2004, s. 44.

²⁰ E. Vasiliu, L. Ionescu-Ruxândoiu, *Limba română în secolele al XII-lea – al XV-lea*, București 1986; M. Sala, *Romanian*, „Revue belge de philologie et d’histoire” 2010, nr 88, s. 841–872; M. Maiden,

nikach bizantyńskich²¹. Jeśli więc chodzi o status tzw. dialektów rumuńskich, pewnym kompromisem ze strony oficjalnego językoznawstwa rumuńskiego jest mówienie o dialektach historycznych języka prarumuńskiego czy wręcz rumuńskiego²².

Reasumując – z uwagi na to, że punktem odniesienia jest dla nas stan współczesny, przychylamy się do opinii, że tzw. dialekty rumuńskie stanowią obecnie niezależne od siebie języki, które nazywamy zbiorczo *językami wołoskimi (właskimi)*, zaś hipotetyczny prajęzyk, od którego wszystkie pochodzą – *językiem prawołoskim (prawłaskim)*. Ta ostatnia nazwa byłaby zresztą zbieżna z tradycyjną, rumuńską nazwą *străromână/protoromână* czy nawet *româna comună*, ponieważ rumuńskiemu przymiotnikowi *român* odpowiada w polskim uzusie nie tylko *rumuński*, ale również *wołoski*, np. *Câmpia Română* to w polskim nazewnictwie *Nizina Rumuńska* albo *Wołoska*, *Țara Românească* zaś to już tylko i wyłącznie *Wołoszczyzna* (lub ewentualnie *Ziemia Wołoska*).

Określenie *wołoski (właski)* jest bardzo wygodnym rozwiązaniem, ponieważ nawiązuje do etnonimu *Wołoch* (wschodniosłowiańskie i polskie) bądź *Włach* (bułgarskie), który odnosi się do całej interesującej nas ludności romańskiej, podczas gdy endonimy używane przez poszczególne grupy wchodzące w jej skład opierają się na jednej i tej samej formie, tj. na łacińskim *ROMANVS*, ale są już zróżnicowane formalnie w zależności od grupy: por. *rumân ~ român* ‘Rumun’, *armân ~ rrâmân* ‘Arumun’, a nawet *rumer* ‘Istrorumun’. W związku z tym istnieje szereg nazw „szczegółowych”, ale trudno wskazać jeden „ogólny” endoetnonim odpowiadający słowiańskiemu *Wołoch* czy *Włach*. Poza tym lokalne odpowiedniki tych ostatnich nazw weszły również do języków samych szeroko pojętych Wołochów (por. formy *valah, vlah*). Egzonymy zaczęły zatem funkcjonować u nich równolegle z endonimami, a często wręcz je wyparły, czyli stały się endonimami. Nie są to więc nazwy sztuczne, naukowe, lecz autentyczne, faktycznie używane również przez odnośną ludność, choć dla współczesnych Rumunów mogą być one nacechowane pejoratywnie.

Jako bardziej naukowe, techniczne terminy można zaproponować określenie *języki bałkanoromańskie*, używane przez *Orbis Latinus (Balkan Romance languages)*, i analogicznie do niego nazwę *język prabałkanoromański* (oraz bardziej ogólny termin *romańszczyzna bałkańska*, odnoszący się w zależności od kontekstu do wszystkich współczesnych języków rozumianych jako całość lub/i do ich prajęzyka), z tym zastrzeżeniem, że ma ona charakter czysto genetyczny, wskazując na obszar Półwyspu Bałkańskiego jako na najbardziej prawdopodobne miejsce powstania języka prawołoskiego przed jego ekspansją we wszystkich kierunkach (w tym na północ, gdzie definitywnie przeniosło się centrum tej części romańszczyzny).

Romanian, Istro-Romanian, Megleno-Romanian, and Aromanian, [w:] *The Oxford guide to the Romance languages*, red. A. Ledgeway, M. Maiden, Oxford 2016, s. 91–125.

²¹ Tj. przez Teofilakta Symokatte (580–630) i Teofana Wyznawcę (760–818); por. N. Saramandu, *Torna, torna, fratre*, „Fonetica și Dialectologie” 2001–2002, nr 20–21, s. 233–251.

²² Np. w artykule A. Dragomirescu, A. Nicolae, op. cit., s. 3.

Z kolei termin *języki wschodnioromańskie*, używany przez *Ethnologue* w odniesieniu do języków wołoskich, oraz analogiczne do niego nazwy *język prawschodnioromański*, *romańszczyzna wschodnia* rezerwujemy dla większej grupy języków romańskich, obejmującej również języki italoromańskie i dalmatoromańskie (zgodnie np. z klasyfikacją F. Dieza, G. L. Tragera, W. v. Wartburga, H. Weinricha²³).

Problem nazewnictwa poszczególnych języków wołoskich oraz ich wewnętrznej klasyfikacji jest przedmiotem dalszej części niniejszego artykułu, tym bardziej że nasze podejście różni się w szczególach od klasyfikacji *Orbis Latinus* czy *Ethnologue*, na których się opiera. **Należy zaznaczyć, że przedmiotem naszych rozważań będą jedynie języki Wołochów bałkańskich *sensu stricto*, a zatem języki wołoskie z wyłączeniem rumuńskiego i języków ściśle z nim powiązanych, tj. moldawskiego, włoskiego (timockiego) i bajaskiego.**

2. NAZEWNICTWO I KLASYFIKACJA

JĘZYK WŁASKI I ŻEJAŃSKI

(ISTRORUMUŃSKI, ISTROWOŁOSKI, ISTROWŁASKI, ISTRYJSKI, ĆIRIBIRSKI)

właski: *vlaška limba*, *vlaški*, *po vlaški*

żejański: *žejańska limba*, *žejański*, *po žejański*

Przywoływane już wielokrotnie określenie *istrorumuński* stanowi oczywiście polską adaptację rumuńskiego terminu *istroromână*, utworzonego przez XIX-wieczne językoznawstwo i mającego swoje dokładne odpowiedniki również w innych językach (ang. *Istro-Romanian*, fr. *istro-roumain*, niem. *Istrorumänisch*, ros. *истропорумынский*). Jest to termin powszechnie używany w polskiej literaturze przedmiotu²⁴, jednak w związku z rewizją interpretacji różnych faktów językowych, również on sam wymaga aktualizacji. Przed wszystkim należy zwrócić uwagę na to, że polskim odpowiednikiem przymiotnika *român* nie zawsze jest nasuwający się automatycznie termin *rumuński*, lecz również starsze, tradycyjne określenie *wołoski* (zob. wyżej). Innymi słowy, zachowując rumuński termin *istroromână*, można oddać go po polsku jako *istrowołoski* (*istrowłaski*), zwłaszcza że sami zainteresowani używają w większości nazwy *vlaş/vlaš* ('Wołosi, Własi') jako swojego endonimu. Tym niemniej, najbardziej osadzonym w rzeczywistości językowej i przez to najbardziej naturalnym zabiegiem (co jest zresztą naszym nadrzędnym celem przy opracowywaniu niniejszej nomenklatury i klasyfikacji) byłaby adaptacja endoglottonimów, czyli form *vlaška limba* i *žejańska limba*, czy wręcz syntagmy *vlaška ši žejańska limba*, a zatem wprowadze-

²³ Zob. W. Mańczak, op. cit., s. 575–578.

²⁴ S. Gogolewski, *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, Łódź 1982; I. Sawicka, J. Sujecka, *Wprowadzenie do balkanologii. Etnosy – języki – areaty – konceptualizacje*, Warszawa 2015, s. 55–70.

nie nazwy *język właski i żejański*. Termin *istryjski* czy *istriański* jako kalka określenia *istriană*, funkcjonującego paralelnie w rumuńskim (choć na dużo mniejszą skalę, zob. np. M. Gaster²⁵), jest nie tylko równie sztuczny co *istrorumuński* (i jego warianty), lecz przede wszystkim mało precyzyjny (na Półwyspie Istria używa się różnych języków, w tym innego języka romańskiego nazywanego *istriockim*). Egzonim *ćiribirski* (chorwackie *ćiribirski* i włoskie *ciribiro*) odnosi się przede wszystkim do dialektu południowego i poza obcym pochodzeniem²⁶ ma często żartobliwy²⁷, a tym samym potencjalnie obraźliwy charakter²⁸; nie nadaje się zatem zupełnie jako polskie określenie istrorumuńskiego. Jeszcze w XVII w. Wołosi istryjscy mieli używać określenia *rumeri*²⁹, którego forma wykazuje regularny rozwój fonetyczny prawołoskiego **rumānu* (< łac. ROMANVS) i stanowi dokładny odpowiednik pozostałych wołoskich form: rumuńskiej *rumân*, *român* oraz arumuńskiej *armân*, *rrâmân*. Odpowiedni glottonim, *rumerski*, nie jest jednak zaświadczony. Poza tym etnonim *Rumer* nie jest obecnie używany przez odnośną ludność wołoską mimo jego przejściowego wskrzeszenia w XX w.³⁰

W języku właskim i żejańskim mówi się jeszcze w kilku wsiach północno-wschodniej Istrii (chorw. *Istra*), choć obecnie liczba jego użytkowników nie przekracza tam 250 osób³¹ (a także w Rijece i Trieście oraz w diasporze: w krajach Europy Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych i Australii). Jest to najbliżzej spokrewniony z rumuńskim język wołoski, w związku z czym uważa się, że odłączył się on od rumuńskiego jako ostatni lub wręcz wywodzi się od tego ostatniego³². Najwięcej podobieństw wykazuje do rumuńskich dialektów północno-zachodnich: banackiego, kriszańskiego i maramureszańskiego, a zwłaszcza do gwary Kraju Moców (rum. *Țara Moșilor*).

Żejański i właski to właściwie nazwy dwóch dialektów, na które dzieli się ten język, północnego i południowego³³. Ich użytkownicy nazywają je językami (*limba*). Dialekt północny (*žejańska limba*, *žejański*) używany jest obecnie już tylko w jednej wsi *Žejane* (*Žejân*), skąd jego nazwa. Dialekt południowy (*vlaška limba*, *vlaški*) ma

²⁵ M. Gaster, *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du XVIme au XIXme siècle; spécimens dialectales et de littérature populaire / Chrestomathie română. Texte tipărite și manuscrite [sec. XVI–XIX], dialectale și populare*, Leipzig–Bucarest 1891, s. CXI.

²⁶ Choć wywodzi się go od wołoskich słów *cire* ‘trzymać’ i *bire* ‘dobrze’, zob. *Jezik i zajednica danas*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/nauci/jezik-i-zajednica-danas-2> [dostęp: 19.12.2019] (co jednak należy uznać za etymologię ludową).

²⁷ *Jezik i zajednica danas*, op. cit.; V. Frățilă, *Studii istroromâne*, București 2016, s. 91 (o etnonimie).

²⁸ *Jezik i zajednica danas*, op. cit.

²⁹ I. della Croce, *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, Venezia 1698, s. 334.

³⁰ A. Glavina, *Calindaru lu rumeri din Istrie cu figure de Andrei Glavina și Constantin Diculescu*, București 1905.

³¹ G. Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul lingvistic istroromân / Atlante lingvistic istroromano*, Pula 2002, s. 44.

³² O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, op. cit., s. 316–323.

³³ A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București 1971, s. 24; *Jezik i zajednica danas*, op. cit.

niewojszy zasięg – mówi się nim w 5 wsiach: *Letaj (Letâj)*, *Šušnjevića (Sušnjević/Šušnjević)*, *Nova Vas (Noselo)*, *Jesenovik (Sukodru)* i *Brdo (Bârdo)* oraz w kilku mniejszych osadach: *Kostrčani (Kostârčân)* czy *Zankovci (Zankovci)*³⁴. Użytkownicy obu tych dialektów żyli po przeciwnych stronach gór Učka i długo nie wiedzieli nawzajem o swoim istnieniu, tak że spotykając się na targu w Fiume (Rijeka), rozmawiali po chorwacku³⁵.

JĘZYK WŁASKI (MEGLEŃSKI)
(MEGLENORUMUŃSKI, MEGLENOWOŁOSKI, MEGLENOWŁASKI,
MEGLENICKI)

właski (megleński): *vlăhești, vlășești*

W polskiej tradycji językoznawczej funkcjonuje nazwa *meglenorumuński*³⁶, kalka rumuńskiego *meglenoromână* i odpowiednik jego wariantów w innych językach: ang. *Megleno-Romanian*, fr. *mégleno-roumain*, niem. *Meglenorumänisch*, ros. *мегленорумынский*. Podobnie jednak jak w przypadku istrorumuńskiego, również w odniesieniu do meglenorumuńskiego można by zaproponować nazwę *meglenowołoski (meglenowłaski)*, lecz z uwagi na to, że również dla tej grupy Wołochów rodzimym etnonimem stał się *vlaș* ('Wołosi, Własi'), a glottonimem *vlăhești*, określenie *właski* wydaje się wystarczające, choć dla większej precyzji, zwłaszcza w pracach naukowych, należałoby je zaopatrzyć w przymiotnik *megleński*, w celu odróżnienia go od włoskiegoistryjskiego. Należy dodać, że samo złożenie *meglenowołoski (meglenowłaski)* nie jest tak do końca tworem sztucznym, ściśle naukowym, ponieważ bardzo podobnej formy, tyle że z odwróconą kolejnością członów, tj. *Βλαχομογλενίτικα*, zupełnie niezależnie używa się w nowogreckim. Samo *megleński* czy *meglenicki* (tak jak *istryjski* czy *istriański*), choć występujące nie tylko w obiegu naukowym, jest wieloznaczne, gdyż może się odnosić nie tylko do włoskiego, ale również do megleńskich gwar macedońskich³⁷.

Obszar, na którym obecnie używany jest ten język, stanowi dolina Megleny (mac. *Меглен*, gr. *Αλωπία*), podzielona między Macedonię Północną i Grecję, gdzie mówi nim około 2500 (czyli mniej więcej połowa) zamieszkujących tam Włachów megleńskich³⁸. Oprócz tego posługuje się nim jeszcze w pewnym stopniu ludność po-

³⁴ A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, op. cit., s. 71–73; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 441; *Jezik i zajednica danas*, op. cit. Wołoskie wersje (w nawiasach) oficjalnych toponimów chorwackich podano za: *Jezik i zajednica danas*, op. cit., w stosowanej tam nowej ortografii (opartej na chorwackiej).

³⁵ V. Frățilă, op. cit., s. 92–93.

³⁶ S. Gogolewski, op. cit.; I. Sawicka, J. Sujecka, op. cit., s. 55–70.

³⁷ P. Atanasov, *Meglenoromâna*, [w:] *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984, s. 477.

³⁸ P. Atanasov, *Locul dialectului meglenoromân în limba română*, [w:] *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu*, red. N. Lanović, M. Ljubičić, M. Musulin, P. Radosavljević, S. Šošarić, Zagreb 2018, s. 82.

chodzenia właskiego (megleńskiego) w greckich i macedońskich miastach, a także w Rumunii i Turcji oraz w innych krajach Europy (szczególnie w państwach byłego bloku wschodniego) i świata. Podobnie jak właski i żejański, właski (megleński) wykazuje szereg nawiązań do rumuńskiego (zresztą do tych samych dialektów, co właski i żejański), co oznacza, że on również późno oddzielił się od rumuńskiego lub że pochodzi bezpośrednio od niego³⁹. Z drugiej strony meglenowołoski nawiązuje także do arumuńskiego i przez Iona Coteanu uważany był za jego odmianę⁴⁰.

Różnice językowe (zwłaszcza fonetyczne i leksykalne) między poszczególnymi wsiami meglenowołoskimi są już wyraźniejsze niż w przypadku wsi istrowołoskich (mimo że w obu przypadkach jest to jeden, dość zwarty obszar), stąd też problem z klasyfikacją poszczególnych gwar i wielość propozycji z tym związanych. Zgodnie z przyjętą przez nas interpretacją właski (megleński) składa się z trzech dialektów: północnego, centralnego i południowego, przy czym dialekty: północny i południowy wykazują szereg cech wspólnych (być może z powodu ich peryferyjnego położenia, zwłaszcza że są to często elementy o charakterze zachowawczym w porównaniu ze stanem stwierdzonym w dialekcie centralnym), zaś dialekt południowy podejrzewać można o wpływ arumuński. Dialekt północny używany jest w Macedonii Północnej, we wsi *Χυμα* (*Umă*), jednak większa część jego użytkowników przeniosła się w latach 50. XX w. do miasta Gewgelija (mac. *Γεωγελλυја*), które tym samym stało się jego głównym ośrodkiem⁴¹. Dialekty: centralny i południowy znajdują się już na terytorium Grecji. Dialekt centralny tworzą gwary miejscowości: *Σκρα* (*L'umniță*), *Κούπα* (*Cupă*), *Αρχάγγελος* (*Oșiñ*), *Περίκλεια* (*Birislăv*) i *Λαγκαδιά* (*Lundziñ*). Dialekt południowy stanowi gwara wsi *Κάρπη* (*Țărnareca*)⁴². W ten sposób zgadzamy się zasadniczo z klasyfikacją Atanasova i Saramandu, którzy przeciwstawiają gwarę wsi położonych centralnie gwarze Umy i Țărnareki⁴³.

³⁹ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, op. cit., s. 310–316; P. Atanasov, *Locul dialectului meglenoromân în limba română*, op. cit., s. 98–99.

⁴⁰ *Enciclopedia limbii române*, red. M. Sala, op. cit., s. 335.

⁴¹ Б. П. Нарумов, *Мегленорумынский язык/диалект*, [w:] *Языки мира. Романские языки*, red. И. И. Чельшева, Б. П. Нарумов, О. И. Романова, Москва 2001, s. 671–672.

⁴² Nazwy wołoskie, podane w nawiasach obok urzędowych macedońskich i greckich, pochodzą z: P. Atanasov, *Meglenoromänisch*, [w:] *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, red. M. Okuka, Klagenfurt 2002, s. 127–131.

⁴³ P. Atanasov, *Le mégléno-roumain de nos jours*, Hamburg 1990, s. 16–17; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 441. Podział ten potwierdzają również dane zawarte w: B. Wild, *Meglenoromänischer Sprachatlas*, Hamburg 1983.

JĘZYK ARMUŃSKI I REMEŃSKI
(ARUMUŃSKI, AROMUŃSKI, AROMAŃSKI, MAĊEDORUMUŃSKI,
MACEDOWOŁOSKI, MACEDOWŁASKI, MAKIDOŃSKI, KUCOWOŁOSKI,
CINCARSKI, REMEŃSKI, ARWANITOWOŁOSKI, ARWANITOWŁASKI)

armuński: *limba armănească, armăneashti, armăneashce*

remeński: *limba rrămănescă, rrămăneshti*

W językoznawstwie polskim utrwaliła się nazwa *arumuński*⁴⁴, mimo pewnej konkurencji ze strony terminu *aromuński*. Pierwsza z nazw jest adaptacją rumuńskiego *aromână* poprzez dodanie charakterystycznej protezy *a-* do formy *rumuński*, por. rum. *aromână* vs. *română*, ang. *Aromanian* vs. *Romanian*, fr. *aroumain* vs. *roumain*, ros. *арумынский* vs. *румынский*. Druga z nich odpowiada z kolei formie *Aromunisch*, używanej w niemieckim, który w tym przypadku nie bazuje na glottonimie *Rumänisch* ‘rumuński’, jak w przypadku istrorumuńskiego i meglenorumuńskiego, por. *Istrorumänisch, Meglenorumänisch*, lecz na formie o większym stopniu dyferencjacji. Żadna z tych nazw nie oddaje dobrze endoglottonimu *armăneashti* (*armăneashce* itp.), w którym proteza [a] doprowadziła do synkopy samogłoski [u] znajdującej się pomiędzy [r] i [m] w wyjściowym prawołoskim **rumăneaște* [*ruminěaște*] (< łac. **ROMANISCE*), a z kolei *ă* [i] odpowiada rumuńskiemu *â* [i], które w formie *română* – *rumuński* polski oddaje jako *u* [u]. Innymi słowy, polska forma imitująca endoglottonim powinna zawierać grupę spółgłoskową [rm] bez żadnej samogłoski, a samogłoska [i] zapisywana jako *ă* powinna w niej być oddana jako [u]; utworzona w ten sposób polska nazwa miałaby brzmienie *armuński*. Alternatywny wariant *aromański* odbiegałby już zbyt od formy oryginalnej⁴⁵. Warianty: *macedorumuński* oraz *macedowoloski* (*macedowlaski*) (analogicznie do propozycji przedstawionych wyżej pod *istro-* i *meglentorumuńskim*) byłyby znów kalką rumuńskiej, sztucznej formy *macedoromână*. Forma *macedowoloski* (*macedowlaski*) miałaby dodatkowe pokrycie w rumuńskim *macedo-vlah*, lecz ta nazwa również ma sztuczny charakter. Obie nawiązują wprawdzie do formy *machedon* ~ *machidon*, używanej przez samych zainteresowanych, ta jednak jest etnonimem, dwuznacznym zresztą (może odnosić się do macedońskich Słowian); taki też byłby utworzony od niej glottonim⁴⁶. Poza tym odnośnego języka używa się również w Epirze i Tesalii, a jego występowanie w samej Macedonii jest najczęściej wynikiem późniejszych migracji.

⁴⁴ S. Gogolewski, op. cit.; I. Sawicka, J. Sujecka, op. cit., s. 55–70.

⁴⁵ *Notabene*, języki, które używają podobnej formy, czynią to przez analogię do formy *rumuński* (która jest w nich tożsama z formą *romański*), por. węg. *aromán* – *román*, *újlatin/román nyelvek*, mac. *аромански* – *романски*, *романски јазуци* ‘armuński – rumuński’, ‘języki romańskie’; jest to zatem taka sama zależność jak między polskimi formami *arumuński* a *rumuński*.

⁴⁶ Po armuńsku *limba machidunească* oznacza ‘język macedoński’; jako określenie armuńskiego spotyka się za to warianty z *machedon* itp. jako elementem złożenia, np. *limba vlaho-machedonă* w artykule o Armunach w armuńskiej *Wikipedii*: *Armăni / Aromăni*, <https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Arm%C3%A2%C5%84i/Arom%C3%A2ni> [dostęp: 19.12.2019].

Używana przez Greków nazwa *κουτσοβλάχικα*, czyli *kucowołoski* (*kucowlaski*)⁴⁷, od *Κουτσόβλαχοι* – *Kucowołosi* (*Kucowlasi*), ma ograniczony zasięg oraz obce pochodzenie i niekoniecznie neutralny wydźwięk. Podobnie funkcjonuje serbskie określenie *cincarski*, które może również odnosić się do języka⁴⁸. W związku z tym, postulowanym przez nas polskim glottonimem jest *armuński*.

Po drugie, w obrębie języka nazywanego tradycyjnie arumuńskim należałoby wyróżnić i być może potraktować jako osobny język zespół dialektalny, którego dość wyraźnie zaznaczona specyfika przejawia się już w samym endoglottonimie *rrãmãneshti* [rəmənɛʃti] czy nawet [rɛmɛnɛʃti]⁴⁹; ta nazwa również pochodzi od prawołoskiego **rumãneaște* [ruminɛaʃte] (< łac. *ROMANISCE), jednak nie zawiera nagłosowego [a], jak w przypadku właściwego armuńskiego, w związku z czym nie dochodzi w niej do synkopy samogłoski [u]. Z drugiej strony samogłoski [u] i [i] przechodzą tam w [ə] (oznaczane w piśmie *ã*), które współcześnie realizowane jest często jako [ɛ]. Glottonim ten można zatem stosunkowo łatwo oddać na gruncie języka polskiego jako *remeński*. Ludność, która posługuje się tym językiem, używa etnonimu *rrãmãnj* lub *fãrshirots*⁵⁰ (rum. *fãrșeroți*), czyli – w wersji spolszczonej – *Remeni* i *Ferszyroci* (forma *Farszeroci*, funkcjonująca w terminologii polskiej, zamiast oryginalnego oddaje fonetyzm rumuński). Alternatywnym określeniem tego języka byłaby więc nazwa *ferszyrocki*, jednak przymiotnik *fãrshirot*, *ferszyrocki* oznacza również jeden z dialektów wchodzących w jego skład (początkowo nazwa *Ferszyroci* odnosiła się tylko do jednej z grup Remenów⁵¹), dlatego też może być on różnie rozumiany. Jako że *remeński* używany jest przez Wołochów pochodzących z Albanii, których Grecy nazywają *Αρβανιτόβλαχοι*, czyli *Arwanitowołosi* (*Arwanitowlasi*), termin *αρβανιτοβλάχικα*, tj. *arwanitowołoski* (*arwanitowlaski*) jako glottonim, należałoby odnosić właśnie do *remeńskiego*. Ponieważ jednak nazwa ta, podobnie jak *kucowołoski* (*kucowlaski*), jest egzonymem używanym tylko przez Greków, wyklucza to jej użycie na szerszą skalę, w tym w terminologii polskiej. Podsumowując powyższe rozważania, sugerujemy wprowadzenie do obiegu nazwy *remeński*.

Ponadto, ponieważ Wołosi greccy i albańscy używają też często nazw *Własi* i *właski* (a niektórzy, jak Wołosi z Metsowa czy Olimpu, nie znają innych określeń), w grę wchodzi po raz kolejny glottonim *właski*, implikujący jednak konieczność dodania odpowiedniego przymiotnika, czyli *właski* (*metsowski*, *olimpijski* itp.).

Język armuński używany był początkowo głównie na terytorium greckim, a *remeński* – albańskim. Ze względu na ich późniejszą ekspansję są one obecnie używane również w Macedonii Północnej, Serbii, Bułgarii oraz w Rumunii. Spora diaspo-

⁴⁷ Por. np. K. Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσας*, Αθήνα 1909.

⁴⁸ Por. np. P. B. Marinković, *Srpsko-cincarski rečnik / Sârbeascu-armânescu dictionar*, Beograd 2004.

⁴⁹ Ten drugi wariant w: Th. Kahl, *Armãnjlji di Andon Poçi. Cãntitsi shi istorii*, București 2006, s. 3.

⁵⁰ Ibidem; Th. Kahl, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster 1999, s. 62.

⁵¹ Określenie to pochodzi od wsi *Frashër* (arm. *Frashari*) w południowo-wschodniej Albanii (por. arm. *frapsin* ‘jesion’).

ra żyje w Europie Zachodniej (głównie Niemcy i Francja), w Stanach Zjednoczonych i Australii. Na Bałkanach po armuńsku i remeńsku mówi – według różnych szacunków – od 500 000 do 600 000 osób⁵². Ze względu na o wiele większą rozpiętość geograficzną i rozproszenie ich użytkowników języki te wykazują większe zróżnicowanie dialektalne niż właski i żejański oraz właski (megleński). Podział na armuński i remeński, który proponujemy powyżej, pokrywa się z podziałem na dwie zasadnicze grupy gwar, występującym w dotychczasowych klasyfikacjach „dialektu” arumuńskiego, por. wprowadzone przez Matildę Caragiu Marioțeanu rozróżnienie na *arumuński typu A* (rum. *aromâna de tip A*), czyli arumuński właściwy, oraz *arumuński typu F* (rum. *aromâna de tip F*), czyli arumuński farszerocki⁵³, jak również klasyfikację Nicolae Saramandu⁵⁴.

Biorąc pod uwagę zarówno położenie geograficzne (przynajmniej pierwotne), jak i pewne cechy językowe remeńskiego, nawiązujące z jednej strony do rumuńskiego, a z drugiej – do armuńskiego, należy uznać go za ogniwo pośrednie między rumuńskim a armuńskim. Jeśli chodzi o wewnętrzny podział remeńskiego (bądź ferszyrockiego *sensu lato*), składają się na niego następujące trzy dialekty: dialekt ferszyrocki *sensu stricto* – używany przez Ferszyrotów właściwych, w okolicach miasta Korcza (*Korçë*, *Curceauă*)⁵⁵ oraz we wsiach Plasë (*Plasë*, *Pleasa*), Dishnicë (*Dishnicë*, *Dishnitsa*), Andon Poçi, dialekt grabowiański – we wsi Shipskë (*Shipskë*, *Shipsca*) i w okolicach miasta Pogradec, we wsiach: Niçë (*Niçë*, *Nicea*), Llëngë (*Llëngë*, *Lënga* / *Lunca*), Grabovë (*Grabovë*, *Greava*) (oba dialekty w południowo-wschodniej Albanii) oraz dialekt mizukiarski, którym mówią *Mizukiarzy* (rem. *mizucheari*), zamieszkujący region *Myzeqe* (południowo-zachodnia Albania)⁵⁶. Dialekt grabowiański nazywany jest tradycyjnie moskopolskim, jednak mieszkańcy Moskopola (*Voskopojë*, *Muscopule*) mówili dwoma dialektami: po ferszyrocku i grabowiańsku⁵⁷. Poza tym ludność remeńskojęzyczna rozproszona jest po większych miastach Albanii, takich jak: Tirana, Berat, Elbasan, Fier (*Fier*, *Fearica*)⁵⁸.

Wtórnie enklawy remeńskojęzyczne (ferszyrockie) występują w Grecji: w Epirze – w rejonie Missolongi, w Macedonii – wsie: Drosopigi (*Δροσοπηγή*, *Belcamen*),

⁵² M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 18.

⁵³ M. Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București 1968; M. Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București 1975, s. 216–265.

⁵⁴ N. Saramandu, *Aromâna*, [w:] *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984, s. 423–476; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 440.

⁵⁵ W nawiasach podano nazwę w języku urzędowym danego kraju (albańską, grecką, macedońską lub bułgarską) oraz jej odpowiednik wołoski (w przypadku występowania kilku różnych wersji tego ostatniego wskazano na ogół jeden, najbardziej reprezentatywny wariant).

⁵⁶ N. Saramandu, *Aromâna*, op. cit., s. 471; N. Saramandu, *La carte des parlers aroumains et mégéno-roumains utilisés de nos jours dans la Péninsule balkanique*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 2001, nr 39 (1–4), s. 105–122; M. Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, București 2011, s. 18; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 17.

⁵⁷ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 13.

⁵⁸ N. Saramandu, *Aromâna*, op. cit., s. 471.

Patima (*Πάτιμα, Patichina*), Kedrona (*Κεδρόνα, Cāndruva*), Ano Grammatiko (*Ανω Γραμματικό, Gramaticuva*), Ano Vermio (*Selia di Sus*), a także w Tesalii – wsie: Rodia (*Ροδιά, Rodia*) i Sesklo (*Σέσκλο, Sheshclu*). Oprócz tego w greckiej Macedonii założyli swoje osady, Nimfeo (*Νιμφαίο, Nevesca*) i Kleisoura (*Κλεισόυρα, Vlahoclisura*), Remeni używający dialektu grabowiańskiego. Z kolei ludność posługująca się remskim ferszyrockim osiadła również w południowo-zachodniej części Macedonii Północnej, pod Bitolą, we wsiach Niżepole (*Νιζεπολε, Nijopole*) i Magarewo (*Μαγαρεβο, Magaruva*). Ferszyrocki charakter ma także używany bardziej na zachód, w okolicach miasta Struga, dialekt wsi Gorna Belica (*Γορνα Βελιца, Beala di Suprā*) i Dolna Belica (*Δолна Βελιца, Beala di Ghios / Beala di Cāmpu*)⁵⁹. W pobliskiej Ochrydzie zaś osiedlili się zarówno użytkownicy dialektu grabowiańskiego, jak i ferszyrockiego⁶⁰.

Właściwy armuński to najbardziej odmienny od rumuńskiego język wołoski. Tworzą go trzy dialekty, ukształtowane i używane początkowo w Grecji: dialekt gramoski – w górach Gramos (*Γράμος, Gramuste*), stanowiących obecnie granicę grecko-albańską, dialekt pindoski – w górach Pindos (*Πίνδος, Pindu*), oddzielających Epir od Macedonii i Tesalii, oraz dialekt olimpijski – w rejonie góry Olimp (*Όλυμπος*), czyli na pograniczu Tesalii i Macedonii greckiej, łączony na ogół z pindoskim, a często nawet włączany w jego obręb. Ze względu na dużą mobilność Wołochów również dialekty armuńskie zaczęły być używane na obszarach dość odległych od wyżej wymienionych pasm górskich. Poza Gramos – gdzie gramoski żywy jest jeszcze we wsi Aetomilitsa (*Αετομηλίτσα, Deniscu*) – grupy ludności wołoskiej posługującej się tym dialektem można napotkać w Macedonii greckiej – np. w mieście Argos Orestiko (*Άργος Ορεστικό, Hrupishte*) oraz we wsiach Vlasti (*Βλάστη, Blatsa*) i Megala Livadia (*Μεγάλα Λιβάδια, Livādz*), w Bułgarii południowo-zachodniej – w górach Rodopy, Rila i Piryn, w miastach: Dupnica (*Дупница, Blagojegrad, Giumala di Sus*) i Pesztera (*Πεζτερα*), jak również w Macedonii Północnej, na jej południowym zachodzie – w mieście Kruszewo (*Κρυшеβο, Crushuva*)⁶¹ oraz we wsiach Trnowo (*Трново, Tārniva*) i Magarewo (*Μαγαρεβο, Magaruva*), a także w części wschodniej – w miastach Weles (*Βелес, Veles*), Koczani (*Κοτσιани, Cociani*) czy Sztip (*Штип, Shtip*) oraz we wsiach Kriwi Doł (*Κριβι Дол, Crividoł*) i Dołani (*Долани, Doliani*). W porównaniu z obszarem zajmowanym pierwotnie przez dialekt gramoski to właśnie te nowsze terytoria stanowią współcześnie jego zasadniczy trzon. Dialekt pindoski z kolei używany jest w różnych punktach całej północnej Grecji: w górach Pindos – miejscowości: Fourka (*Φούρκα, Furca*), Samarina (*Σαμαρίνα, Samarina*), Smixi

⁵⁹ Ibidem; N. Saramandu, *La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains utilisés de nos jours dans la Péninsule balkanique*, op. cit.; M. Nevaci, *Graiu aromânilor fărşeroți din Dobrogea*, op. cit., s. 18; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 17.

⁶⁰ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 31. Na temat dialektu Górnej i Dolnej Belicy oraz Ochrydy zob. M. Марковик, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*, Скопје 2007.

⁶¹ Zob. Z. Gołąb, *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Skopje 1984.

(Σμίξη, *Smixi*), Avdella (Αβδέλλα, *Avdhela*), Perivoli (Περιβόλι, *Pirivoli*), Vovousa (Βοβούσα, *Bãiasa*), Greveniti (Γρεβενίτι, *Gribinits*), Metsowo (Μέτσοβο, *Aminciu*), Anilio (Ανήλιο, *Cheare*), Pertouli (Περτούλι, *Pertuli*), Malakasi (Μαλακάσι, *Malachashi*), w Tesalii – np. we wsiach: Makrychori (Μακρυχώρι, *Macrihori*), Kalochori (Καλοχώρι, *Colohori*), Alli Meria (Άλλη Μεριά, *La Vlahlu*), oraz w Macedonii – w miastach: Saloniki (Θεσσαλονίκη, *Sãrunã*), Weria (Βέροια, *Veryia*), Drama (Δράμα, *Drama*) i Kawala (Καβάλα, *Cavala*), a także we wsiach, jak np. Kato Vermio (Κάτω Βέρμιο, *Selia di Ghios*) czy Xirolivado (Ξηρολίβαδο, *Xirulivad*). Dialekt olimpijski występuje we wsiach: Livadi (Λιβάδι, *Vlaholivadi*), Kokkinopilos (Κοκκινοπηλός, *Cochinoplu*), Fteri (Φτέρη, *Fteri*) i Kalyvia (Καλόβια, *Calivia / Cãilivili di Cochinoplu*) oraz w miastach: Serwia (Σέρβια, *Servia*), Katerini (Κατερίνη, *Caterini*) i Elassona (Ελασσόνα, *Lãsun*)⁶².

NOWE DIALEKTY MIESZANE

Konfiguracja językowa i dialektalna obszaru bałkanoromańskiego (wołoskiego) jest bardzo złożona ze względu na duże rozproszenie poszczególnych grup wołoskich, stymulujące odmienny rozwój używanych przez nich języków i powodujące coraz większe ich zróżnicowanie⁶³. Z drugiej strony społeczności wołoskie wykazywały zawsze sporą mobilność w związku z pasterstwem transhumancyjnym, stanowiącym podstawę ich gospodarki. Dlatego też, mimo rozproszenia, poszczególne grupy wołoskojęzyczne musiały pozostawać ze sobą we względnym kontakcie z uwagi na pewne wspólne tendencje datujące się na ostatnie wieki (czyli już po rozpadzie prawołoskiej wspólnoty językowej), zaświadczone ponadto na bardzo różnych obszarach, takie jak np. redukcja samogłosek nieakcentowanych czy palatalizacja spółgłosek. Oprócz tego niejednokrotnie dochodziło do nadzwyczajnych migracji i osiedlania się w innych miejscach w następstwie rozmaitych wydarzeń politycznych (zburzenie Gramosty i Moskopola w XVIII w.) oraz w ramach stopniowego przechodzenia na osiadły tryb życia.

Na skutek szeroko pojmowanych wołoskich ruchów migracyjnych dialekty wołoskie zwiększyły swój zasięg, często zaznaczając znów swą obecność na dawno utraczonych obszarach (np. języki wołoskie na terenach słowiańskich przetrwały właści-

⁶² N. Saramandu, *Aromãna*, op. cit., s. 470; N. Saramandu, *La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains utilisés de nos jours dans la Péninsule balkanique*, op. cit.; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 9, 13–15.

⁶³ Szczegółowe porównanie poszczególnych języków i dialektów umożliwiają atlasy językowe: G. Filipi, op. cit.; B. Wild, op. cit.; P. Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglénoromân* (ALDM), t. 1, București 2008, t. 2–3, București 2013; *Aromunischer Sprachatlas / Atlasul lingvistic aromân. ALiA*, red. W. Dahmen, J. Kramer (red.), t. 1, Hamburg 1985; t. 2, Hamburg 1994; N. Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, t. 1, București 2014. Podają one ponadto pełną listę miejscowości wołoskojęzycznych, gdyż powyżej, zwłaszcza w odniesieniu do armuńskiego i remeńskiego, ograniczyliśmy się do najważniejszych, najczęściej wymienianych przez literaturę przedmiotu. Takie zestawienie zawiera także: N. Saramandu, *La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains utilisés de nos jours dans la Péninsule balkanique*, op. cit.

wie tylko w postaci języka Włachów megleńskich; dialekty wołoskie w Bułgarii, Macedonii Północnej i Serbii są wynikiem późniejszych migracji). W związku z tym na niektórych obszarach jedne dialekty nałożyły się na drugie i powstały nowe dialekty kontaktowe oraz mieszane⁶⁴, co dodatkowo zaciemnia i tak już skomplikowany obraz języków i dialektów wołoskich. Np. armuńska, pindoska gwara Metsowa w greckim Epirze zawiera pewną domieszkę remeńskiego, ferszyrockiego (dialekt kontaktowy)⁶⁵. Z kolei remeńska, ferszyrocko-grabowiańska gwara Kruszewa w Macedonii Północnej, na którą nałożył się armuński dialekt gramoski, ma już wyraźnie mieszany charakter⁶⁶. Remeński dialekt wsi Małowiszte (*Маловиште, Mulovishti*) pod Bitolą zdaje się mieć za to podłoże meglenowołoskie⁶⁷.

Najmłodszymi chronologicznie nowymi dialektami są te, które powstały w wyniku stosunkowo niedawnych, bo XX-wiecznych migracji. Dotyczy to zwłaszcza Rumunii, w której osiedlali się głównie użytkownicy dialektów: gramoskiego i ferszyrockiego⁶⁸ (reprezentujący zatem zarówno język armuński, jak i remeński), które często oddziaływały wzajemnie na siebie, a w wyniku późniejszych przesunięć ludnościowych (z Dobrudży południowej do północnej) mogły ulec wymieszanu. Oprócz tego (lub przede wszystkim) dialekty te pozostają pod silnym wpływem rumuńskim⁶⁹.

3. STANDARYZACJA PISOWNI

Coraz powszechniejszy pogląd, że tzw. *południowodunajskie dialekty rumuńskie* są osobnymi językami, pociąga za sobą próby ich standaryzacji, czyli stworzenia nowych języków standardowych lub – zgodnie z tradycyjną interpretacją – nowych języków literackich. Abstrahując od kontrowersji o podłożu ideologicznym, towarzyszących takim próbom, napotyka ją one na szereg obiektywnych trudności, zwłaszcza w przypadku armuńskiego i remeńskiego:

⁶⁴ Tłumaczenie terminologii rumuńskiej (*grai de contact – grai mixt*) zaczerpniętej z: M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 196.

⁶⁵ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 10, 196.

⁶⁶ Ibidem, s. 10, 106, 196.

⁶⁷ T. Papahagi, *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, „Grai și Suflet” 1923, nr 4, s. 195–256; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân: studiu lingvistic*, op. cit., s. 19; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 103, 196. Dialekt ten używany był też w sąsiedniej, obecnie wyludnionej wsi Gopesz (mac. *Foneu*, rem. *Gopish*).

⁶⁸ N. Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București 2007, s. XXVII–XXXIII.

⁶⁹ Por. M. Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, op. cit., s. 186–217 (rozdział: *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din România*); N. Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București 1972; N. Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea*, op. cit.; M. Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroji din Dobrogea*, op. cit.

The idea of creating an independent Aromanian language has little chance of success, as Aromanian is an idiom spoken in all Balkan countries, but words from the official languages of these countries entered the language. Due to these considerable lexical differences, it seems impossible to create a unified language. Also, Aromanians are not a compact group, inhabiting a larger territory in any country. The creation of a new language is linked to a territory where you can develop and polish a dialect on all levels of education, administration, science etc.⁷⁰

Problem stanowi również wybór modelu standaryzacji językowej (narzucenie jednego z dialektów wszystkim pozostałym lub sztuczne uśrednienie ich do jednej, wspólnej postaci) oraz przekonanie do niego jego przeciwników, którzy ujawnią się bez względu na to, który model standaryzacyjny ostatecznie zwycięży (pierwszy wariant wywoła protesty użytkowników pozostałych, nieliterackich dialektów, drugi z kolei – oskarżenia o forsowanie sztucznego, nieużywanego nigdzie języka).

Niemniej jednak, na obecnym etapie standaryzacja języków wołoskich sprowadza się właściwie do prób kodyfikacji pisowni, które również budzą sporą emocji.

JĘZYK WŁASKI I ŻEJAŃSKI

Do zapisu języka właskiego i żejańskiego stosuje się obecnie przynajmniej trzy systemy: tradycyjny (rumuński), mieszany (rumuńsko-chorwacki) oraz nowy (chorwacki).

Alfabet rumuński

A a Ă ă Ă ă B b C c D d E e F f G g H h I i Î î J j K k L l Ț ț
M m N n Ń ń O o P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u V v X x Z z

Tradycyjny sposób zapisu właskiego i żejańskiego to alfabet języka rumuńskiego rozszerzony o 3 litery: *ă*, *l* i *ń* w celu oddania samogłoski [a] oraz spółgłosek [ʎ] i [ɲ]. Takiego zapisu używają autorzy strony internetowej „The IstroRomanians in Croatia” o wyraźnym prorumuńskim nastawieniu (por. podstronę na temat alfabetu oraz teksty w zakładce „Culture”⁷¹).

Alfabet rumuńsko-chorwacki

A a Ă ă Â â B b C c Č č D d Đ đ E e Ě ě F f G g/V v Ğ ğ H h I i
İ ĩ K k L l Ĺ ľ M m N n/Ń ń Ó ó P p R r S s Ș ș T t Ț ț T’ t’ U u
Û û V v Z z Ž ž

⁷⁰ P. Atanasov, *The Current State of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an Endangered Idiom*, op. cit., s. 36.

⁷¹ *The IstroRomanians in Croatia*, <http://www.istro-romanian.net/>: Alphabet, <http://www.istro-romanian.net/alphabet.html>; Culture, <http://www.istro-romanian.net/culture.html> [dostęp: 22.10.2019].

Tzw. alfabet mieszany jest połączeniem pisowni rumuńskiej i chorwackiej. Współcześnie stosuje go w swoim słowniku August Kovačec⁷².

Alfabet chorwacki

A a Ā ā Â â B b C c Č č Ć ć D d Đ đ E e Ě ě F f G g H h I i J j K k L l Lj lj M m N n Nj nj O o P p R r S s Š š T t U u V v Z z Ž ž

Najnowszy sposób zapisu, stosowany przez członków grupy „Udruga Tragovi” [Stowarzyszenie „Ślady”] i autorów strony „Očuvanje vlaškog i žejanskog jezika” [Ochrona języka właskiego i żejańskiego]⁷³, opiera się w całości na alfabecie chorwackim, do którego dodano litery: *ā* i *ě*, oddające samogłoski [ɑ] i [æ] (niewystępujące w standardowym języku chorwackim, ale znane czakawskiemu), oraz literę *â* na oznaczenie samogłoski [ə]. Taki sposób zapisu przemawia najbardziej do samej ludności właskiej i żejańskiej, lecz stanowi jednocześnie przedmiot ostrej krytyki ze strony kół prorumuńskich⁷⁴. Z drugiej strony wzorowanie pisowni języka mniejszościowego na ortografii języka dominującego, nawet jeśli ten ma odmienne pochodzenie i strukturę, jest jak najbardziej zrozumiałe; konwencje graficzne języka, którego używa się normalnie jako pisanego, są tak silnie zakorzenione w mentalności przeciętnego człowieka, że odmienne formy zapisu uważa się za anormalne. W świecie romańskim precedens istnieje np. w języku romansz, w którym spółgłoski [j] i [ʃ] zapisuje się jako *sch* i *tsh*, na wzór niemiecki. W nowym systemie ukazały się m.in. publikacje dla dzieci stowarzyszenia „Tragovi”: „Juva popâru kręšte” [Gdzie pieprz rośnie] i „Šćorica de lisica ši de lupu” [Bajka o lisie i wilku]⁷⁵.

	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Alfabet rumuńsko-chorwacki</i>	<i>Alfabet chorwacki</i>
Samogłoski			
a	A a	A a	A a
ɑ	Ā ā	Ā ā	Ā ā
æ ~ ε	E e	Ě ě	Ě ě
e	E e Ě ě	E e	E e
ə ~ ə ~ i	Â â Ā ā Î î	Â â	Â â
o	O o	O o	O o
i	I i	I i	I i
u	U u	U u	U u

⁷² A. Kovačec, *Istrorumuńsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula 1998.

⁷³ *Očuvanje vlaškog i žejanskog jezika*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/: Izgovor>, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-izgovor-2>; *Pisanje*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-pisanje-3> [dostęp: 19.12.2019]. Por. również: Z. Vrzić, *Limba de saka zi / Svakodnevni jezik*, Rijeka 2009, s. 4.

⁷⁴ *Croația încearcă să facă să dispară dialectul istroromân*, op. cit.

⁷⁵ *Juva popâru kręšte*, 2011; *Šćorica de lisica ši de lupu*, Rijeka 2016.

(cd.)	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Alfabet rumuńsko-chorwacki</i>	<i>Alfabet chorwacki</i>
Spółgłoski			
Zwarte			
p	P p	P p	P p
b	B b	B b	B b
t	T t	T t	T t
d	D d	D d	D d
c	Ch ch	K k	K k
ĵ	Gh gh	G g	G g
k	C c	C c	K k
g	G g	G g	G g
Szczelinowe			
f	F f	F f	F f
v	V v	V v	V v
s	S s	S s	S s
z	Z z	Z z	Z z
ŝ	Ș ș	Ș ș	Š š
ž	J j	Ž ž	Ž ž
x	H h	H h	H h
y	G g	Y y	G g
Zwarty-szczelinowe			
ts	Ț ț	Ț ț	C c
dz	–	Ȭ ȭ	Dz dz
tf	C c	Č č	Č č
đz ~ đz	–	Ǧ ǧ	Đ đ
te	Chi chi	T” t”	Ć ć
Zwarty-otwarte			
m	M m	M m	M m
n	N n	N n	N n
ɲ	Ñ ñ	Ñ ñ	Nj nj
r	R r	R r	R r
l	L l	L l	L l
ʎ	Ĺ ľ	Ĺ ľ	Lj lj
Półsamogłoski			
j	I i	Ĭ ĭ	J j
w	U u	Ŭ ŭ	U u

JĘZYK WŁASKI (MEGLEŃSKI)

W przeciwieństwie do właskiego i żejańskiego, w którym istnieje szczątkowa literatura (zob. wyżej), współczesne teksty w języku właskim (megleńskim) to głównie zapisy spontanicznych wypowiedzi najczęściej z użyciem transkrypcji naukowej, dość trudnej w odbiorze dla niespecjalistów⁷⁶. W związku z tym podajemy jedynie funkcjonujący nadal tradycyjny system zapisu oparty na rumuńskim.

Alfabet rumuński

A a Ā ā Ă ă B b C c D d E e Ē ē Ę ę F f G g H h I i Ī ī Ĭ ĭ J j K k L l Ľ ľ M m N n Ń ń O o Ő ő Q q Œ œ P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u Ū ū V v X x Z z

W tradycyjnym systemie zapisu właskiego (megleńskiego), z liter nieznanymi w rumuńskim występują *l'* i *ń* dla [ʎ] i [ɲ] (jak w tradycyjnym systemie zapisu właskiego i żejańskiego), a także: *ę*, *q*, *o*, *ĩ*, oznaczające [ɛ], [ɔ], dyftong [wo ~ wa] i półsamogłoskę [j], oraz litery: *ā*, *ē*, *ō*, *ī*, *ū*, służące do zapisu długich samogłosek akcentowanych: [a:], [e:], [o:], [i:], [u:] (w zależności od dialektu/gwary i ich specyfiki). System oparty na alfabecie rumuńskim stosują np. autorzy strony „Meglenoromâni”⁷⁷.

	Alfabet rumuński
Samogłoski i dyftongi	
a	A a
a:	Ā ā
ɛ	Ě ę
ɛa	Ea ea
e	E e
e:	Ē ē
ə	Ă ă
ɔ	Q q
ɔa	Oa oa
o	O o
o:	Ō ō
wo ~ wa	Œ œ
i	I i
i:	Ī ī

⁷⁶ Transkrypcji fonetycznej używa się np. na stronie projektu Austriackiej Akademii Nauk, *Vanishing Languages and Cultural Heritage* (VLACH), kierowanego przez Thede Kahla, a poświęconego m.in. Włachom megleńskim, por. zapis baśni „Fêta lîtnă ŝi tsărêscu fîțôr” [Piękna dziewczyna i królewicz] (transkrypcja i tłumaczenie: Thede Kahl, Andreea Pascaru): https://www.oew.ac.at/fileadmin/kommissionen/vanishinglanguages/Transcriptions/Transcription_Meglen/megl1237GRV0001a.pdf [dostęp: 19.12.2019].

⁷⁷ *Meglenoromâni*, <https://meglenoromanii.wordpress.com/> [dostęp: 19.12.2019].

(cd.)	Alfabet rumuński
Samogłoski i dyftongi	
u	Ū u
u:	Ū ū
Spółgłoski	
Zwarte	
p	P p
b	B b
t	T t
d	D d
c	Ch ch
j	Gh gh
k	C c
g	G g
Szczelinowe	
f	F f
v	V v
θ	
ð	
s	S s
z	Z z
ʃ	Ș ș
ʒ	J j
ç	H h
j	
x	H h
ʎ	
Zwarty-szczelinowe	
ts	Ț ț
dz	Dz dz
tʃ	C c
dʒ	G g
Zwarty-otwarte	
m	M n
n	N n
ɲ	Ń ń
r	R r
l~ł	L l
ʎ	Ț ț
Półsamogłoski	
j	I i Ĭ ĭ
w	U u

JĘZYK ARMUŃSKI I REMEŃSKI

Ponieważ armuński i remeński tradycyjnie postrzegane są jako jeden język, czy nawet dialekt „arumuński” (również przez swoich użytkowników), większość propozycji standaryzacyjnych dotyczy zbiorczo ich obu; mimo to, pewne rozwiązania stosowane są tylko w przypadku jednego z nich. Dwa najważniejsze systemy zapisu wspólnie dla armuńskiego i remeńskiego to system tradycyjny, oparty na rumuńskim, oraz niezależny od niego nowy system przyjęty na kongresie w Bitoli w 1997 r.⁷⁸ Alfabet albański i grecki wykorzystywane są do zapisu odpowiednio remeńskiego i armuńskiego.

Alfabet rumuński

A a Ă ă Â â B b C c D d Ț ț E e F f G g H h I i Î î J j K k L l
 L l M m N n Ń ń O o P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u V v X x Y y Z z

Tzw. zapis tradycyjny to alfabet rumuński z dodatkiem 3 liter: *đ*, *l'* i *ń*, oznaczających spółgłoski [dž], [ɫ] i [ɲ]. Aby uniknąć trudności związanym ze stosowaniem tego systemu w zapisie komputerowym, litery te zastępuje się często połączeniami: *dz*, *l'*, *n'*. Alfabet ten ma długą tradycję i ciągle stosowany jest w Rumunii, zarówno przez zwolenników „dialektalnego” statusu armuńskiego, jak i przez ich ideowych przeciwników, uważających armuński za osobny język (choć pośród tych ostatnich jest coraz mniej popularny). W systemie tym wydano w ubiegłym wieku serię antologii armuńskich i słownik Matildy Caragiu Marioțeanu, a już w obecnym stuleciu – rumuński podręcznik do armuńskiego czy dzieła zebrane Apostola N. Caciuperi, w tym jego tłumaczenia (z Nowym Testamentem włącznie) oraz gramatykę i podręcznik⁷⁹. Używa go również bukareszteńskie wydawnictwo „Dimândarea Părintească”

⁷⁸ Na temat systemów zapisu armuńskiego i remeńskiego w ujęciu synchronicznym i diachronicznym zob.: W. Dahmen, *Der Stand der Kodifizierung des Aromunischen*, [w:] *Zum Stand der Kodifizierung romanischer Kleinsprachen*, red. W. Dahmen, Tübingen 1991, s. 29–40; N. Saramandu, *Sisteme de scriere a aromânei*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 2000, nr 51 (1), s. 199–204; N. Bardu, M. I. Grădinaru, *Observații asupra aromânei scrise azi în România, Bulgaria, Albania, Grecia și Macedonia*, [w:] *Comunicare interculturală și integrare europeană*, red. E. Dănilă, O. Ichim, F. T. Olariu, Iași 2006, s. 21–38; M. Nevaci, *Sisteme de scriere utilizate în limba publicațiilor aromânești actuale*, „Fonetica și Dialectologie”, 2008, nr 27, s. 29–36; M. Nevaci, *Sisteme de scriere în dialectul aromân (cu referire la scrierile din secolul al XVIII-lea)*, [w:] *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, red. R. Zafiu, A. Dragomirescu, A. Nicolae, București 2014, s. 297–202; Th. Kahl, „Aromunisch schreibt man nicht!” *Erfolg und Misserfolg der aromunischen Schriftlichkeit*, [w:] *Sprachen im Abseits. Regional- und Minderheitensprachen in Europa*, red. R. Schlösser, München 2015, s. 123–146; Th. Kahl, E. Prifti, *Geschichte der Kodifizierung des Aromunischen*, [w:] *Romanische Kleinsprachen heute*, red. W. Dahmen, J. Kramer, G. Holtus (et al.), Tübingen 2016, s. 33–64.

⁷⁹ *Antologie lirică aromână*, op. cit.; *Antologie de poezie populară aromână*, op. cit.; *Antologie de proză aromână*, op. cit.; M. Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*. DIARO. A–D, București 1997; M. Caragiu Marioțeanu, N. Saramandu, *Manual de aromână / Carti tră învițari armânești*, București 2005; A. N. Caciuperi, *Noulu Testamentu, Traduțeri dit literatura română și universală*, *Gramatică armânească (proiectu di manual școlar)*, *Cursu practic di graiu armânescu*, București 2011.

[Zew Ojców]. Poza Rumunią bywa stosowany przez autorów z Albanii, por. publikacje Iancu Ballamaci⁸⁰.

Nowy alfabet

A a Ã ã B b C c Ch ch D d Dh dh Dz dz E e F f G g Gh gh H h I i
J j K k L l Lj lj M m N n Nj nj O o P p R r S s Sh sh T t Th th Ts ts
U u V v X x Y y Z z

Nowy system, którego głównym pomysłodawcą jest Tiberius Cunia, przyjęty został w 1997 r. w Bitoli, na *Simpozionlu trã Standardizarea-a Scriariljei Armãneascã* [Symposium ds. Standaryzacji Pisowni Armuńskiej]⁸¹. Pokrywa się on w zasadzie z systemem używanym przez wydawane od 1984 r. w Niemczech pismo „Zborlu a nostru” [Nasze słowo], ten zaś nawiązuje do jednego z pierwszych systemów zapisu armuńskiego opartych na grafii łacińskiej, zaproponowanego przez Mihaila Boiagi w 1813 r.⁸² Innymi słowy, jest to sposób zapisu starszy od „tradycyjnego” rumuńskiego, tyle że wprowadzono go w życie dopiero w latach 80. XX w. Cechuje się niemal zupełnym brakiem liter ze znakami diaktrycznymi (wyjątkiem jest *ã/ã/ã* dla [ə ~ i]), zamiast których używa się dwuznaków: *dz, sh, ts* (dla [dʒ], [ʃ], [tʃ]), co w dobie powszechnej komputeryzacji znacznie ułatwia pisanie po armuńsku na komputerze oraz pozwala uniknąć problemów z kodowaniem niestandardowych znaków (zwłaszcza że zapożyczone z rumuńskiego litery *ș, ț* takie problemy faktycznie sprawiają, gdyż niektóre rumuńskie klawiatury używają zamiast nich niemal identycznych znaków *ș, ț*, które nie zawsze wyświetlane są poprawnie). Z drugiej strony system ten wyraźnie zrywa z dotychczasową rumuńską tradycją graficzną, w związku z czym stosowanie go jest jawną manifestacją przekonania, że armuński i rumuński są niezależnymi od siebie językami, tak więc raczej nie używają go zwolennicy poglądu, że armuński jest jednym z dialektów rumuńskich. Nowy sposób zapisu stosowany jest obecnie na coraz szerszą skalę, głównie w Macedonii Północnej, ale również w Rumunii, np. przez wydawnictwo macedońskiej organizacji *Unia ti Culturã-a Armãnjlor dit Machidunii* [Zrzeszenie Kulturalne Armunów Macedońskich] (Skopie) (w którym wyszła cała seria tłumaczeń z literatury powszechnej oraz słowników Diny Cuvaty, pisarza, tłumacza i aktywisty armuńskiego⁸³) czy wydawnictwo *Cartea Aromãnã* (Syracuse USA – Konstanca) oraz periodyki: „Grailu armãnescu” [Mowa armuńska] (Skopie) czy

⁸⁰ I. Ballamaci, *Metoda Aromãnã / Vlahã*, București 2010.

⁸¹ T. Cunia, *Cursu di scriari armãneascã*, <http://www.armanami.org/blog/cultura-armanasca/cursuri-ti-scriari/lectsia-1-alfabetlu-armanescu/> [dostęp: 19.12.2019].

⁸² M. Μποϊάτζη / M. Bojadschi, *Γραμματική ρωμανική, ήτοι μακεδονοβλαχική / Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre [Gramatyka romańska, czyli macedowołoska]*, Βιέννη 1813.

⁸³ Tłumaczenia (lub transpozycje z rumuńskiego, ponieważ – zgodnie z informacją przekazaną przez Cuvatę – opierają się one na tekstach rumuńskich jako źródłowych): m.in. *Biblia (Sãmta Scripturã)*, Scopia 2004; Verghiliu, *Eneida*, Scopia 2003; *Cãnticlu-a Nibelundzãlor*, Scopia 2004; Homer, *Odiseia*, Scopia 2005. Słowniki: *Dictsionar armãnescu-machidunescu*, Scopia 2006; *Dictsionar machidunescu-armãnescu*, Scopia 2009; *Dictsionar arbihescu-armãnescu*, Scopia 2015.

„Bana armânească” [Życie armuńskie] (Bukareszt). Jest to również oficjalny zapis armuńskiego w Macedonii Północnej, w kraju, w którym armuński ma status urzędowego (gmina Kruszewo) i bywa nauczany w szkołach (stosują go m.in. ministerialne podręczniki szkolne do przedmiotu „Język i kultura Armunów”⁸⁴). Nowy system jest również bardzo popularny w Internecie, choć armuńska *Wikipedia*⁸⁵ zawiera artykuły zarówno w tradycyjnym, jak i nowym zapisie, w zależności od preferencji autora; jej interfejs umożliwia jednak automatyczną transliterację każdego artykułu poprzez przełączenie zapisu tradycyjnego w wariantcie klasycznym [ãâ/d/Ń/n’/ș/ț] i uproszczonym [ã/dz/l’/n’/ș/ț] na nowy zapis [ã/dz/lj/nj/sh/ts].

Alfabet albański

A a B b C c Ç ç D d Dh dh E e Ę ě F f G g Gj gj H h Hj hj I i J j
K k L l Ll ll M m N n Nj nj O o Ô ô P p Q q R r Rr rr S s Sh sh T t
Th th U u V v X x Xh xh Y y Z z Zh zh

System oparty na alfabecie albańskim z dodatkiem dwuznaku *hj* dla spółgłoski [ç] oraz litery *ô/õ* oznaczającej dyftong [õa] stosowany jest właściwie tylko jako alternatywna forma zapisu dla remeńskiego (oddając zresztą dobrze jego specyfikę, por. zapis *ll* dla [ł]). Taka forma zapisu jest w użyciu zarówno w Albanii, jak i w Grecji, por. np. wydane w Albanii tłumaczenie „Ewangelii Łukasza” czy dwujęzyczny grecko-remeński zbiór wierszy „Καλαμάς”⁸⁶.

Alfabet grecki

A α Â â B β Γ γ Δ δ Ε ε Ζ ζ Θ θ Ι ι Κ κ Λ λ Μ μ Ν ν Ξ ξ Ο ο Π π
Ρ ρ Σ σ ς Τ τ Υ υ Φ φ Χ χ Ψ ψ Ϊ ι

Użycie alfabetu greckiego (z dodatkiem łacińskiej litery *â* lub alfy z greckim diakrytykiem dla [ə] lub [i] oraz z wykorzystaniem litery *ï* dla oddania półsamogłoski [j]) ma raczej charakter pomocniczy, stanowiąc na ogół uzupełnienie zapisu alfabetem łacińskim (przeważnie w nowej ortografii) w słownikach czy podręcznikach dla osób grekojęzycznych⁸⁷. Zapis literami greckimi może również pojawiać się sponta-

⁸⁴ Z. Mitreva, V. Costova, I. Mihailova, *Limba shi cultura a Armânjlor ti clasa III–IX*, Scopia 2011–2017. Należy nadmienić, że nowej pisowni używano tam już w latach 90. XX w., por. I. Ianachieschi-Vlahu, *Gramatică armânească – simplă shi practică*, Crushuva 1993.

⁸⁵ Armuński jako jedyny język wołoski (poza rumuńskim) ma swoją wersję językową *Wikipedii*: *Enciclopedia liberă pi armânească*, https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Prota_fr%C3%A3ndz%C3%A3 [dostęp: 19.12.2019]. Do armuńskich tłumaczeń haseł w innych wersjach językowych prowadzi link *Armâneashti*.

⁸⁶ *Evanghelu pi dupi Luka*, tłum. L. Gjoshe, 2013, <https://www.bible.com/pl/versions/1559-arum-evanghelu-pi-dupi-luka-2013> [dostęp: 19.12.2019]; A. Κωτσιας, *Καλαμάς. Πούματα*, Αθήνα 1993.

⁸⁷ T. Γεωργίου, *Αμβισάμ(ου) Αρμάνέστι κουΤάκι αλ Γεωργίου / Amvitsám(u) Armâneshti cu Taki al Georgiu*, Βέροια 2009.

nicznie, gdyż w Grecji armuński jest głównie językiem mówionym: „po wołosku się nie pisze”⁸⁸.

Siłą rzeczy zapis alfabetem greckim ograniczony jest do armuńskiego właściwego. W ten sposób system oparty na alfabecie albańskim oraz powyższy, bazujący na greckim, pozostają względem siebie w relacji komplementarnej.

	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Nowy alfabet</i>	<i>Alfabet albański</i>	<i>Alfabet grecki</i>
Samogłoski				
a	A a	A a	A a	A α
ëa	Ea ea	Ea ea	Ja ja	Ea εα
e	E e	E e	E e	E ε
ə ~ ε	Ă ă	Ă ă ⁸⁹ / Â â ⁹⁰ / Ă ă ⁹¹ Â â ⁹² Ć ć ⁹³	Ë ë	Â â ⁹⁴
öa	Oa oa	Oa oa	Ô ô Ö ö	Oa οα
o	O o	O o	O o	O o
i	I i	I i	I i	I ι
y			Y y	
î	Â â Î î	Ă ă / Â â / Ă ă	Ë ë	Â â
u	U u	U u	U u	Oυ ου
Spółgłoski				
Zwarte				
p	P p	P p	P p	Π π
b	B b	B b	B b	Μπ μπ
t	T t	T t	T t	Τ τ
d	D d	D d	D d	Ντ ντ
c	Ch ch	Ch ch	Q q	Κ κ
j	Gh gh	Gh gh	Gj gj	Γκ γκ
k	C c	C c	K k	Κ κ
g	G g	G g	G g	Γκ γκ
Szczelinowe				
f	F f	F f	F f	Φ φ
v	V v	V v	V v	Β β
θ	Th th	Th th	Th th	Θ θ
ð	Dh dh	Dh dh	Dh dh	Δ δ
s	S s	S s	S s	Σ σ ζ

⁸⁸ Th. Kahl, „*Aromunisch schreibt man nicht!*” *Erfolg und Misserfolg der aromunischen Schriftlichkeit*, op. cit., s. 138.

⁸⁹ W „oficjalnej” wersji zapisu, zob. T. Cunia, op. cit.

⁹⁰ Np. w czasopiśmie „Bana armânească”.

⁹¹ Np. w czasopiśmie „Zborlu a nostru”.

⁹² Dla samogłoski [ə], w celu odróżnienia jej od [i], oddawanego literą â (m.in. w publikacjach Diny Cuvaty).

⁹³ Dla wariantu [ε], realizacji samogłoski [ə] typowej dla niektórych odmian remeńskiego (np. w: Th. Kahl, *Armânjlji di Andon Poçi. Cântitsi shi istorii*, op. cit.).

⁹⁴ T. Γεωργίου, op. cit., s. 14.

(cd.)	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Nowy alfabet</i>	<i>Alfabet albański</i>	<i>Alfabet grecki</i>
z	Z z	Z z	Z z	Z ζ
ş	Ş ş	Sh sh	Sh sh	Σσ σο σς
z	J j	J j	Zh zh	
ç	H h	H h	Hj hj	X χ
j	Y(i) y(i) ⁹⁵ Ç ç V v ⁹⁶	Y(i) y(i)		Γ(ι) γ(ι)
x	H h	H h	H h	X χ
y	Y y	Y y		Γ γ
Zwarto-szczelinowe				
ts	Ț ț	Ts ts	C c	Τσ τσ τς
dz	Ȭ ȭ / Dz dz	Dz dz	X x	Τζ τζ
ç	C c	C c	Ç ç	Τσι τσι
dz	G g	G g	Xh xh	Τçi τçi
Zwarto-otwarte				
m	M m	M m	M m	M μ
n	N n	N n	N n	N ν
ɲ	Ț Ț' / N' n'	Nj nj	Nj nj	Nι νι
r	R r	R r	R r	P ρ
l ~ ł	L l	L l	Ll ll	Λ λ
l̥	Ȭ ȭ' / L' l'	Lj lj	L l	Λι λι
Pólsamogłoski				
j	I i	I i	J j	Ī ī
w	U u	U u / Ū ū ⁹⁷	U u	Oυ ου

Podsumowując – konserwatywne, prorumuńskie podejście wszelkie działania standaryzacyjne ocenia często negatywnie. Znamienne jest stanowisko cytowanego wyżej Petara Atanasova, Włacha megleńskiego z pochodzenia i największego niewątpliwie autorytetu naukowego w dziedzinie swojego języka ojczystego:

The only way to save Romanian dialects South of the Danube (Megleno-Romanian and Aromanian) from extinction is to provide education in Romanian. Education in a language of culture, which enjoys great prestige, has a rich vocabulary from all domains, which is the language of Eminescu and Creangă, Eugen Ionescu and Mircea Eliade, Cioran, Enescu and Brâncuși, and which furthers integration into the society, seems to be the only solution for preserving these dialects⁹⁸.

Mimo to, entuzjastyczne wręcz nastawienie wielu wołoskich „aktywistów”, składające się na zaawansowane i szczegółowe prace kodyfikujące pisownię oraz na szeroko zakrojoną akcję wydawniczą, pozwalają zachować ostrożny optymizm przynajmniej w odniesieniu do perspektyw przetrwania i rozwoju języka armuńskiego.

⁹⁵ M. Caragiu Marioțeanu, N. Saramandu, op. cit., s. 16, 19.

⁹⁶ A. N. Caciuperi, *Cursu practic di graiu armâneșcu*, op. cit., s. 11.

⁹⁷ Np. w czasopiśmie „Bana Armânească” i w publikacjach Diny Cuvaty.

⁹⁸ P. Atanasov, *The Current State of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an Endangered Idiom*, op. cit., s. 36.

ANEKS

ZESTAWIENIE GLOTTONIMÓW

Nazwy dotychczasowe	Nazwy proponowane
<i>dialekty rumuńskie</i> (rum. <i>dialecte românești</i>)	<i>języki wołoskie,</i> <i>języki balkanoromańskie</i>
<i>język prarumuński</i> (rum. <i>limba străromână,</i> <i>limba protoromână,</i> <i>limba română comună</i>)	<i>język prawołoski,</i> <i>język prabalkanoromański</i>
<i>dialekt istrorumuński</i> (rum. <i>dialectul istroromân</i>)	<i>język właski i żejański</i>
<i>dialekt meglenorumuński</i> (rum. <i>dialectul meglenoromân</i>)	<i>język właski (megleński)</i>
<i>dialekt arumuński,</i> <i>dialekt macedorumuński</i> (rum. <i>dialectul aromân,</i> <i>dialectul macedoromân</i>)	<i>język arumuński i remeński</i>

BIBLIOGRAFIA

Teksty literackie:

- Antologie de poezie populară aromână*, red. Ch. Iorgoveanu-Dumitru, București 1976.
- Antologie de proză aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1977.
- Antologie lirică aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1975.
- Bibliea (Săm̃ta Scripturã)*, tłum. D. Cuvata, Scopia 2004.
- Caciuperi Apostol N., *Noulu Testamentu*, București 2011.
- Caciuperi Apostol N., *Traduțeri dit literatura română și universală*, București 2011.
- Candrea Ion Aurel., Densusianu Ovid, Sperantia Theodor, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, București 1908.
- Cânticlu-a Nibelundzãlor*, tłum. D. Cuvata, Scopia 2004.
- Densusianu Ovid, *Antologie dialectalã*, București 1915.
- Evangelu pi dupi Luka*, tłum. L. Gjoshe, 2013, <https://www.bible.com/pl/versions/1559-arum-evangelu-pi-dupi-luka-2013> [dostęp: 19.12.2019].
- Féta lítšnã și tsãrëscu fitșór*, https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/kommissionen/vanishinglanguages/Transcriptions/Transcription_Meglen/megl1237GRV0001a.pdf [dostęp: 19.12.2019].
- Gaster Moses, *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du XVIme au XIXme siècle; spécimens dialectales et de littérature populaire / Chrestomathie română. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare*, Leipzig-Bucarest 1891.
- Glavina Andrei, *Calindaru lu rumeri din Iстриe cu figure de Andrei Glavina și Constantin Diculescu*, București 1905.
- Homer, tłum. D. Cuvata, *Odiseia*, Scopia 2005.
- Juva popãru kręște*, 2011.
- Kōtsias Alexīs, *Kalamas. Poiimata*, Athina 1993 [Κοτσιας Αλεξής, *Καλαμάς. Ποιήματα*, Αθήνα 1993].
- Școrica de lisica și de lupu*, Rijeka 2016.
- Verghiliù, *Eneida*, tłum. D. Cuvata, Scopia 2003.

Opracowania językoznawcze:

- Armâni/Aromâni*, <https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Arm%C3%A2%C5%84i/Arom%C3%A2ni> [dostęp: 19.12.2019].
- Aromunischer Sprachatlas / Atlasul lingvistic aromân. ALiA*, red. W. Dahmen, J. Kramer (red.), t. 1, Hamburg 1985; t. 2, Hamburg 1994.
- Atanasov Petar, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), t. 1, București 2008, t. 2–3, București 2013.
- Atanasov Petar, *Le mégléno-roumain de nos jours*, Hamburg 1990.
- Atanasov Petar, *Locul dialectului meglenoromân în limba română*, [w:] *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rođendanu*, red. N. Lanović, M. Ljubičić, M. Musulin, P. Radosavljević, S. Šošarić, Zagreb 2018, s. 81–101.
- Atanasov Petar, *Meglenoromâna*, [w:] *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984.
- Atanasov Petar, *Meglenoromänisch*, [w:] *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, red. M. Okuka, Klagenfurt 2002.
- Atanasov Petar, *The Current state of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an endangered idiom*, „Memoria Ethnologica” 2014, nr 52–53.
- Ballamaci Iancu, *Metoda Aromână/Vlahă*, București 2010.
- Bara Mariana, *Limba armânească. Vocabular și stil*, București 2007.
- Bardu Nistor, Grădinaru Mara Ioana, *Observații asupra aromânei scrise azi în România, Bulgaria, Albania, Grecia și Macedonia*, [w:] *Comunicare interculturală și integrare europeană*, red. E. Dănilă, O. Ichim, F. T. Olariu, Iași 2006, s. 21–38.
- Bec Pierre, *Manuel pratique de philologie romane*, t. 1–2, Paris 1970–1971.
- Beda Corneliu, *Aromâni*, București 2004, s. 44.
- Caciuperi Apostol N., *Cursu practic di graiu armânescu*, București 2011.
- Caciuperi Apostol N., *Gramatică armânească (proiectu di manual școlar)*, București 2011.
- Capidan Theodor, *Aromâni. Dialectul aromân: studiu lingvistic*, București 1932.
- Capidan Theodor, *Meglenoromâni*, t. 1: *Istoria și graiul lor*, București 1925.
- Caragiu Marioțeanu Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București 1975.
- Caragiu Marioțeanu Matilda, *Dialectul aromân*, <http://www.proiectavdhela.ro/> [dostęp: 19.12.2019].
- Caragiu Marioțeanu Matilda, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*. DIARO. A–D, București 1997.
- Caragiu Marioțeanu Matilda, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București 1968.
- Caragiu Marioțeanu Matilda, Saramandu N., *Manual de aromână / Carti trî învițari armânești*, București 2005.
- Coteanu Ion, *Cum dispăre o limbă (istroromîna)*, București 1957.
- Coteanu Ion, *Și totuși istroromîna este limbă!*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 1958, nr 9 (3), s. 391–393.
- Croația încearcă să facă să dispară dialectul istroromân*, <http://www.istro-romanian.net/articles/art100728.html> [dostęp: 22.10.2019].
- Cunia Tiberius, *Cursu di scriari armânească*, <http://www.armanami.org/blog/cultura-armanasca/cursuri-ti-scriari/lectsia-1-alfabetlu-armanescu/> [dostęp: 19.12.2019].
- Cuvata Dina, *Dictsionar arbihescu-armânescu*, Scopia 2015.
- Cuvata Dina, *Dictsionar armânescu-machidunescu*, Scopia 2006.
- Cuvata Dina, *Dictsionar machidunescu-armânescu*, Scopia 2009.
- Dahmen Wolfgang, *Der Stand der Kodifizierung des Aromunischen*, [w:] *Zum Stand der Kodifizierung romanischer Kleinsprachen*, red. W. Dahmen, Tübingen 1991, s. 29–40.
- della Croce Ireneo, *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, Venezia 1698.
- Densusianu Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, t. 1 (*Les origines*), 2 (*Le seizième siècle*), București 1997.
- Diez Friedrich, *Grammatik der romanischen Sprachen*, t. 1–3, Bonn 1836–1838.

- Dragomirescu Adina, Nicolae Alexandru, *Syntactic archaisms preserved in a contemporary Romance variety: interpolation and scrambling in Old Romanian and Istro-Romanian*, [w:] *Romance syntax. Comparative and diachronic perspectives*, red. A. Dragomirescu, A. Nicolae, I. Nicula Paraschiv, G. Pană Dindelegan, Newcastle 2018, s. 85–115.
- Enciclopedia liberă pi armânească*, https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Prota_fr%C3%A3ndz%C3%A3 [dostęp: 19.12.2019].
- Enciclopedia limbii române*, red. M. Sala, București 2001.
- Enciclopedia limbilor romanice*, red. M. Sala, București 1989.
- Ethnologue*, <https://www.ethnologue.com/subgroups/romance>, [dostęp: 22.10.2019].
- Filipi Goran, *Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul lingvistic istroromân / Atlante linguistico istroromano*, Pula 2002.
- Frățilă Vasile, *Studii istroromâne*, București 2016.
- Geōrgiou Takīs, *Amvitsām(u) Armāneshti cu Taki al Georgiu*, Veroia 2009 [Γεωργίου Τακίς, *Αμβιτσάμ(ου) Αρμάνέστι κου Τάκι αλ Γεωργίου*, Βέροια 2009].
- Gogolewski Stanisław, *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, Łódź 1982.
- Gołąb Zbigniew, *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Skopje 1984.
- Graurile Românești și Dialectele Românești (aromâna și meglenoromâna)*, <https://www.youtube.com/watch?v=KcSIZsRsr38> [dostęp: 19.12.2019].
- Ianachieschi-Vlahu Iancu, *Gramatică armânească – simplă și practică*, Crushuva 1993.
- Istoria limbii române*, red. M. Sala, L. Ionescu-Ruxăndoiu, t. 1, București 2018.
- Jezik i zajednica danas*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/nauci/jezik-i-zajednica-danas-2> [dostęp: 19.12.2019].
- Kahl Thede, „Aromunisch schreibt man nicht!” *Erfolg und Misserfolg der aromunischen Schriftlichkeit*, [w:] *Sprachen im Abseits. Regional- und Minderheitensprachen in Europa*, red. R. Schlösser, München 2015, s. 123–146.
- Kahl Thede, *Armānjli di Andon Poçi. Cāntitsi shi isturii*, București 2006.
- Kahl Thede, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster 1999.
- Kahl Thede, Prifti Elton, *Geschichte der Kodifizierung des Aromunischen*, [w:] *Romanische Kleinsprachen heute*, red. W. Dahmen, J. Kramer, G. Holtus (et al.), Tübingen 2016, s. 33–64.
- Klimkowski Tomasz, *Rumuńscy Arumuni i ich język*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2012, t. 19, s. 7–17.
- Kloss Heinz, ‘Abstand Languages’ and ‘Ausbau Languages’, „Anthropological Linguistics” 1967, nr 9 (7), s. 29–41.
- Kovačec August, *Descrierea istroromânei actuale*, București 1971.
- Kovačec August, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula 1998.
- Maiden Martin, *Romanian, Istro-Romanian, Megleno-Romanian, and Aromanian*, [w:] *The Oxford guide to the Romance languages*, red. A. Ledgeway, M. Maiden, Oxford 2016, s. 91–125.
- Mańczak Witold, *Języki romańskie*, [w:] *Języki indoeuropejskie*, red. L. Bednarczuk, t. 2, Warszawa 1988, s. 571–644.
- Marinković Pribislav B., *Srpsko-cincarski rečnik / Sârbeascu-armânescu dictionar*, Beograd 2004.
- Marković Marjan, *Aromanskiot i makedonskiot govor od ohridsko-struškiot region (vo balkanski kontekst)*, Skopje 2007 [Марковиќ Марјан, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*, Скопје 2007].
- Meglenoromâni*, <https://meglenoromanii.wordpress.com/> [dostęp: 19.12.2019].
- Mitreva Zoitsa, Costova Veritsa, Mihailova Iana, *Limba shi cultura a Armănjlor ti clasa III–IX*, Scopia 2011–2017.
- Mpouiatzī Mihaīl G., *Grammatikī rōmanikī, ītoi makedonoblahikī*, Biennī 1813 [Μποιάτζη Μιχαήλ Γ., *Γραμματική ρωμανική, ήτοι μακεδονοβλαχική*, Βιέννη 1813] / Bojadschi Michael G., *Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre*.
- Narumov Boris Petrovič, *Meglenorumunjskij yazyk/dialekt*, [w:] *Yazyki mira. Romanskie yazyki*, red. I. I. Čelyševa, B. P. Narumov, O. I. Romanova, Moskva 2001 [Нарумов Борис Петрович, *Мез-*

- ленинградский язык/диалект*, [w:] *Языки мира. Романские языки*, red. И. И. Чельшева, Б. П. Нарумов, О. И. Романова, Москва 2001].
- Nevaci Manuela, *Graiiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, București 2011.
- Nevaci Manuela, *Identitate românească în context balcanic*, București 2013.
- Nevaci Manuela, *Sisteme de scriere în dialectul aromân (cu referire la scrierile din secolul al XVIII-lea)*, [w:] *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, red. R. Zafiu, A. Dragomirescu, A. Nicolae, București 2014, s. 297–202.
- Nevaci Manuela, *Identitate românească în context balcanic*, București 2013.
- Nevaci Manuela, *Sisteme de scriere utilizate în limba publicațiilor aromânești actuale*, „Fonetica și Dialectologie” 2008, nr 27, s. 29–36.
- Nikolaïdīs Konstantinos, *Etumologikon lexikon tīs Koutsoblahikīs glōssīs*, Athīna 1909 [Νικολαΐδης Κωνσταντίνος, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήνα 1909].
- Očuvanje vlaškog i žejanskog jezika*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/> [dostęp: 19.12.2019].
- Izgovor*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-izgovor-2;> [dostęp: 19.12.2019].
- Pisanje*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-pisanje-3;> [dostęp: 19.12.2019].
- Orbis Latinus*, <https://web.archive.org/web/20180331173506/http://www.orbilat.com/Languages/index.html> [dostęp: 22.10.2019].
- Papahagi Tache, *Aromîni: grai, folklor, etnografie cu o introducere istorică*, București 1932.
- Papahagi Tache, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, București 1974.
- Papahagi Tache, *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, „Grai și Suflet” 1923, nr 4, s. 195–256.
- Puşcariu Sextil, *Limba română*, t. 1: *Privire generală*, București 1940.
- Rosetti Alexandru, *Istoria limbii române*, București 1986.
- Sala Marius, *De la latină la română*, București 2006.
- Sala Marius, *Romanian*, „Revue belge de philologie et d’histoire” 2010, nr 88, s. 841–872.
- Saramandu Nicolae, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București 2007.
- Saramandu Nicolae, *Aromâna*, [w:] *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984, s. 423–476.
- Saramandu Nicolae, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, t. 1, București 2014.
- Saramandu Nicolae, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București 1972.
- Saramandu Nicolae, *Dialectele românești*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 2000, nr 51 (12), s. 429–447.
- Saramandu Nicolae, *La carte des parlers aroumains et mégléno-roumains utilisés de nos jours dans la Péninsule balkanique*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 2001, nr 39 (1–4), s. 105–122.
- Saramandu Nicolae, *La romanité orientale*, București 2008.
- Saramandu Nicolae, *Sisteme de scriere a aromânei*, „Studii și Cercetări Lingvistice” 2000, nr 51 (1), s. 199–204.
- Saramandu Nicolae, *Torna, torna, fratre*, „Fonetica și Dialectologie” 2001–2002, nr 20–21, s. 233–251.
- Sawicka Irena, Sujecka Jolanta, *Wprowadzenie do balkanologii. Etnosy – języki – arealy – konceptualizacje*, Warszawa 2015.
- The Grammar of Romanian*, red. G. Pană Dindelegan, Oxford 2013.
- The IstroRomanians in Croatia*, <http://www.istro-romanian.net/>
- Alphabet*, <http://www.istro-romanian.net/alphabet.html> [dostęp: 22.10.2019].
- Culture*, <http://www.istro-romanian.net/culture.html> [dostęp: 22.10.2019].
- Vasiliu Emanuel, Ionescu-Ruxândoiu Liliana, *Limba română în secolele al XII-lea – al XV-lea*, București 1986.
- Vorbitori de aromana din Grecia*, <https://www.youtube.com/watch?v=ewsxr1hgrPI>.
- Vorbitori de aromana din Macedonia*, <https://www.youtube.com/watch?v=En9yQQUJ5C4>.
- Vorbitori de istroromana din Croatia*, <https://www.youtube.com/watch?v=b7StuTq5OF0> [dostęp: 22.10.2019].

Vrzić Zvezdana, *Limba de saka zi / Svakodnevni jezik*, Rijeka 2009, s. 4.

Weigand Gustav, *Die Aromunen*, t. 1–2, Leipzig 1894–1895.

Weigand Gustav, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888.

Weigand Gustav, *Istrisches*, t. 1–2, Leipzig 1894–1895.

Weigand Gustav, *Vlacho-Meglen*, Leipzig 1892.

Weinreich Max, *Der YIVO un di problemen fun undzer tsayt*, „YIVO Bleter” 1945, nr 25 (1), s. 3–18.

Wild Beate, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Hamburg 1983.